Սուրիահայ մամուլի պատմութիւն

ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՐ ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ

Առաձնաձատիպ «ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ»ի Գ. հատորէն

1972

Սուրիահայ մամուլի պատմութիւն

ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

Թէեւ մեր ուսումնասիրութեան վերնագիրը դրուած է Սուրիահայ մամուլի պատմութիւն, բայց խորքին մէջ աւելի ճիշդ պիտի ըլլար վերնագրել Հալեպահայ մամուլի պատմութիւն, որովհետեւ հայ պաղեստինական հոսանքը մեծ մասամբ կայք հաստատած է Հալէպի մէջ, եւ այդ պատճառով ալ այս քաղաքին մէջ լրագրական եւ մշակութային գործունէութիւն ցուցաբերած:

Սուրիահայ լրագրութեան անդրադառնալէ առաջ՝ անհրաժեշտ կը նկատենք ակնարկ մը նետել գաղութին անցեալին եւ 1915 թ.էն եռք ունեցած թուական աճումին վրայ:

ԳԱՂՈՒԹԻՆ ԱՆՑԵԱԼԸ

Հայերու՝ Սուրիոյ մէջ բնակութիւնը ունի դարերու պատմութիւն: Կիլիկիոյ հայկական իշխանութեան ժամանակաշրջանէն իսկ Հալէպը եղած է հայ վաճառականներու, ուխտաւորներու եւ եկեղեցականներու համար կարեւոր հանգրուան մը: Հալէպի Ս. Գառամանից Մանկանց եկեղեցին կը յիշատակուի ԺԵ. դարէն: Հալէպ եղած է վաճառաշահ քաղաք եւ հայ վաճառականներ կանուխէն կայք հաստատած են հոն: Ան ընդունած է այցելութիւնը կիլիկիոյ կաթողիկոսներուն եւ նոյնիսկ անպաշտօն աթոռանիստի դերը կատարած է: Սակայն ԺԹ. դարուն վերջն է որ հայութեան թիւը հետզհետէ աճում մը կ՚արձանագրէ՝ Օսմ. Կայսրութեան հայկական պատահներու անտանելի կացութեան պատճառով: Այդ աճումը կարիքը կը ստեղծէ ազգային դպրոցի մը, որ 1897 թ.ին արդէն նոր հիմերու վրայ կը կազմակերպուի:

Այս դարուն հայութեան թիւը նկատառելի պէտք է ըլլար,

որպէսզի Ալ Ֆուրաք պետական պաշտօնաթերթը լոյս տեսնէր նաեւ հայերէն բաժինով (1869–1870 *թթ.*)։

1915 *թ.ին առաջ տեղաւորուած հայութեան մասին խօսելով՝ Բարպէն Եպս. Կիւլէսէրեան կը գրէ.*

«*Հալէպի հայ բնակչութեան մէջ դպրութիւնն զօրաւոր երեք տարրեր կան։ Մին՝ Արեւելեան վաճառականք. այսինքն՝ Զուղա-յեցի Հայեր, որոնք Հալէպի, կ. Պոլսոյ եւ Անատոլուի ուրիշ վաճառաշահ քաղաքներու մէջ բռնած էին առեւտրական հրապարակը։*

«*Երկրորդ՝ Տիարպէքիրցիք եւ Մերտինցիք, Միջագետքի ներ-կայացուցիչներ, որոնք դարձեալ առեւտրական նպատակով պան-դըխտած են Հալէպ եւ մեծ մասը տեղաւորուած։ Իսկ երկրորդը՝ Սա-սունցիք, պէէեար բառւածներ, որոնք ձեռք առած են ջաղացքները եւ փուռերը*»(1)։

1918 *թ.ին առաջ ի՞նչ կը ներկայացնէր հայոց թիւը Հալէպի մէջ։ Ճ. Ա. Պապիկեան, որ 1925 թ.ին Սուրիոյ հայութեան թիւին ի՛նդրադառնայ, չուրջ* 10,000 *կը հաշուէ Հալէպի մէջ՝ տեղացի կամ տեղաւորուած հայութեան թիւը։ Կը մէջբերենք իր հաստա-տումները.*

«*Սուրիոյ հայութեան* 50–55,000*-ը կը դտնուի մխիթարեան Հա-լէպի մէջ, որով ան եղած է այժմ Սուրիոյ, ինչպէս նաեւ արտա-սահմանի ամենահայաշատ կեդրոնը։ Այս տուեալ դանդուածին մօ-տաւորապէս* 5,000*-ը Հայ Բողոքական են* (500*-ը տեղացի,* 4,500*-ը դաղթական),* 10,000*-ը Հայ Կաթոլիկ (կէսը տեղացի, կէսը դաղ-թական), իսկ* 35,000*-ը Հայ Լուսաւորչական* (4–5,000*-ը տեղացի, մնացեալը դաղթական)։*

«*Այս հսկայ հայ դաղթականութեան կարեւոր մի մասը՝ Թուրքիոյ* 120 *տարրեր քաղաքներէն դաղթած եւ հաստատուած է* 1915 *թ.էն ետք, մանաւանդ* 1921 *թ.ի վերջերը Կիլիկիոյ պարպուե-մէն ետք*»(2)։

1918 *թ.էն առաջ լրագրական եւ տպագրական դեռեւ վրայ դրեթէ անապատ մըն է Հալէպը։ Տեղական ուժեր չկան մտաւորա-կան չարժում մը առեղծելու համար։ Որպէս մտաւորական հետա-քրքրութիւններ ունեցող անձեր կը յիշատակուին Իսկէնտէր Գա-րամեանը՝ աշխատակից Պոլսոյ Բիւզանդիոնին եւ Գաբրիէլ Յանճ-եանը՝ աշխատակից Իզմիրի Արեւելեան Մամուլին։ Իսկ եղած հրա-*

---

1) «Հալէպ», *Սուրհայ Տարեցոյց*, պատրաստեցին Մ. Աճէմեան, Մ. Ւխանեան, Ե. Ոսկերիչեան, Ա. տարի, 1924, էջ 4։

2) «Սուրիոյ հայութիւնը», *Հայաստանի Կոչնակ*, Իե. տարի, թ. 50 (Դեկտ. 12, 1925), էջ 1475

տարակուբիններէն՝ Հալէպի առաջնորդական փոխանորդ Արժ. Տ. Ցարուքիւն Ա. Քհնյ. Եսայեանի «Արդահատելիներ կամ Հայ Տէրպապանները» (1908 թ.) եւ Հալէպի առաջնորդ Գերշ. Տ. Ներսէս Եպսկ. Դանիէլեանի «կաթիլ մը ջուր այրած սրտերուն» (1909 թ.) (3):

Այս հրատարակութիւնները ո՞ր տպարանէն լոյս տեսած են՝ մեզի համար կը մնայ անծանօթ: 1918 թ.ին կը յիշատակուի Ամէմեան եղբայրներու տպարան Սէպաթը, որմէ հայերէն տառեր գնելով կը սկսի լոյս տեսնել Ս. Կէպէնլեանի Հայ Ձայն թերթը: Արդեօք այս տպարանը գոյութիւն ունէ՞ր արդէն 1908 թ.ին, Տ. Ցարուքիւն Քհնյ.ի գրքոյկը լոյս ընծայելու համար: Որոշ պատասխան չունինք:

Որպէս մամուլի փորձ մեզի ծանօթ է Ալ Ֆուրաթի հրատարակութիւնը (1869 թ.) եւ Ազգիւր Պատանեկան Միութեան Աղբիւր (1913–14 թթ.) ձեռագիր թերթը:

ՍՈՒՐԻԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ 1918–1921 ԹԹ.

1915–1918 թթ. Սուրիոյ անապատները կը դառնան հայ տարագրեալներու դերեզմանները: 1918 թ.ի զինադադարին հետեւանքով հայ խլեակները հեռուհեռէ ապաստան կը գտնեն Հալէպի մէջ, այնպէս որ 80–90 հազար հայութիւն մը մէկտեղուած կը գտնենք հոն(4): Այս հայութիւնը ի՞նչ տպնապներ կ'ապրէր:

1) Աշխատանքի հարց: Կոտորակուած եւ իրենց պապենական ժառանգութիւնը կորսնցուցած հայու բեկորները չոր հացի կարօտը ունէին իրենց ֆիզիքական գոյութիւնը ապահովելու համար: Գործ հայթայթելու հեռանկարով կը ստեղծուէր Աշխատանքի Տուն անունով հաստատութիւն մը՝ իր մնայուն քարտուղարով եւ վարչական խորհուրդով: Այս դրասենեակը կ'արձանագրէր գործազուրկներու անունները եւ հետամուտ կ'ըլլար գործ հայթայթել անոնց:

2) Ուսման հարց: Սուրիոյ անապատներուն մէջ հասակ նետած հայ պատանի–պատանուհիները՝ տարիներու ընթացքին կորսնցուցած էին իրենց մայրենի լեզուին ծանօթութիւնը եւ կը խօսէին թրքերէն, քիւրտերէն ու արաբերէն: Հայ գաղթոցներու բա-

---

3) Եդուարդ Ոսկերիչեան, «Սուրիահայ գրականութիւնը եւ գեղարուեստը», Կրթասիրաց, Ա. տարի, 1926, Ցունիս, թ. 8, էջ 121:

4) Սեդրակ Կէպէնլեան, «Կիլիկեան հայ դէմքեր», Պայքար հանդէս ազգային, գրական եւ տնտեսական, 1931, Սեպտ., էջ 33:

յումը անհրաժեշտ էր՝ մայրենի լեզուին վերստացումը ապահովելու համար:

3) Ներգաղթի հարց: Դաշնակից Պետութիւններու յաղթանակը՝ հայութեան բռնադրաւուած հողերուն վերստացման յոյսը կը բերէր: Տեղահանուած եւ տարտղրուած հայութեան բեկորները իրենց պապենական հողերը վերադառնալու յոյսով կ'ապրէին: Ներգաղթի այս գործը ծրագրուած աշխատանքի կը կարօտէր: Ներգաղթողներու ցուցակներ պատրաստել, հողատարածքի պետութեան ներկայացնել, ապահովել անոնց ճանապարհածախսը, եւլն.:

Վերոյիշեալ երեք հարցերը անմիջական լուծումի կը սպասէին, որուն պատճառով զանազան միութիւններ կը ստեղծուէին:

Իւրաքանչիւր գաւառ կը ստեղծէր իր հայրենակցական միութիւնը, որոնց լիազօր ներկայացուցիչներու մասնակցութեամբ կը կազմուէր Միջ-Գաւառային Հայ Միութիւնը: 1918 թ.ի Դեկտ.ին Սահակ Կթղ. Հալէպ ժամանելով նշանակովի կը ստեղծէր Հայ Ազգային Միութիւնը հետեւեալ կազմով.— Տօքթ. Մ. Ալթունեան՝ նախագահ, Հ. Գաբրիէլ Վրդ. Գասպարեան՝ ատենապետ, Տօքթ. Ֆ. Պօղոսեան, Օննիկ Մազլումեան (Պարոն), Սարգիս Գրաճեան, Յակոբ Մուրատեան, Ա. Ֆէտտալեան եւ Գր. Շահլամեան(5):

Տակաւին՝ մասնակի այլ միութիւններ ալ, ինչպէս Տիկնանց եւ Օրիորդաց, կը ստեղծուէին, բազմացնելով եղածներուն թիւը:

Վերապրողներուն մեծ մասը եթէ կը ներկայացնէր հայ մինչին եւ համեստ խաւը, կար նաեւ ընտրանի դասակարգ մը: Միհրան Նաճարեան, ուիբրանակերտցի ազգային մը եւ Աղբիւր թերթի խմբագիրներէն, որ 1915 թ.էն առաջ արդէն հաստատուած էր Հալէպ եւ մօտէն տեղեակ մեզ հետաքրքրող ազգային անցուդարձերուն, կը գրէ.

«Վերապրողներուն մէջ պատկառելի թիւ մը կը կազմէին նաեւ հայութեան ընտրանի դասակարգ մը, եկած ըլլալով Կ. Պոլսէն կամ արուարձաններէն, Կիլիկիոյ զանազան շրջաններէն եւ կամ ալ Տաճկահայաստանի ներքին գաւառներէն: Հայ վերապրողներու շարքին նշմարելի թիւ մը կը կազմէին միանգամայն թրքական բանակի բարձրաստիճան հայ սպաներ, բժիշկներ, դեղագործներ, անասնաբոյժներ եւ պոլսոյ զինուորական վարժարանէն շրջանաւարտ հայ սպաներ»(6):

---

5) Նոյնը, էջ 34:

6) Ծուշագիրք (1918–1948), Պէյրութ, Տպ. Մասիս, 1949, էջ 10:

Այս ընտրանիին մեկտեղումը պատճառ կ'ըլլայ որ ստեղծուի մշակութային չարժում մը: Աչոա Մատաթեանց, Գէորգ Կառվարենց, Յովհաննէս Խաչերեան թատերական ներկայացումներ կու տան: Բարսեղ Կանաչեան, Յ. Իւվէդեան, Վահան Պէտէլեան եւ Գ. Սիսլեան նուագահանդէսներ կը տայքեն:

Այս եռուն գործունէութեան արձագանգող եւ զայն առաջնորդելու կոչուած մամուլն ալ իր առաջին դողդոջ քայլերը կը նետէ երբ լոյս կը տեսնեն 1918 թ.ի Նոյ.ին Սեդրակ Կէպէնլեանի Հայ Ձայնը եւ Դեկտ.ին՝ Բենիամին Միլտոնեանի Տարագիրը:

Դէպի Կիլիկիա ներգաղթի պատճառով Հայ Ձայնն ալ պիտի փոխադրուէր Կիլիկիա եւ պիտի չարունակէր լոյս տեսնել Ատանայի մէջ:

ՍՈՒՐԻԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆԸ 1921 Թ.ԷՆ ԵՏՔ

1921 թ.ի Դեկտ.ին կը սկսի Կիլիկիոյ պարպումը: Կիլիկիոյ մէջ մէկտեղուած հայութիւնը կրկին ձեռք կ'առնէ պաղթականի ցուպը: Սուրիահայութիւնը կրկին դէմ յանդիման կը գտնուի 1918 թ.ի տագնապներուն, որոնցմէ ամենէն հրատապը տնտեսական հարցն էր: Աւուր հացի ապահովման հեռանկարով կը նետուի քիչ մը ամէն ասպարէզի մէջ, բայց երկրագործութենէ: Եւ ժամանակի ընթացքին սուրիահայութիւնը աչխատանքի ասպարէզ կը գտնէ հետեւեալ մարզերուն մէջ. առեւտուր, ազատ ասպարէզներ (բժշկութիւն, դեղագործութիւն եւլն.), արհեստներ, պաշտօնատարութիւն (գլխաւորաբար պետական սպասարկութիւններու մէջ), բանուորութիւն եւ այլ ծառայութիւններ:

1925 թ.ին գաղութը կը հաչուէր 32 բժիշկ, 15 դեղագործ, 85 առեւտրական, 60 երկրաչափ եւ մեքենագէտ, 21 քահանայ եւ կրօնական, 250 կրթական պաշտօնեայ, 50 կառավարական, դրամատան, վաճառատան եւ այլ պաշտօնեաներ, 250 լուսանկարիչ, 600 խանութպան, 160 մսավաճառ, 50 ոսկերիչ, 300 դերձակ, 650 կօշկակար, 450 հիւսն, 300 երկաթագործ, 150 թիթեղագործ եւ ձուլող, 1300 որմադիր, 850 ատաչնանկ, 350 կառապան եւ չարժական, 8000 ասեղնագործող եւ գորգագործ, 6000 բանուոր, բեռնակիր, սպասաւոր եւլն.: 2500–3000 կիներ՝ հին հագուստներու մաքրութեան եւ նորոգութեան գործով զբաղող(7):

---

7) Ճ. Ա. Պապիկեան, «Սուրիոյ Հայութիւնը», Հայաստանի Կոչնակ, Իե. տարի, թ. 50 (Դեկտ. 12, 1925), էջ 1477:

Ժամանակի ընթացքին ոստոյնանկուԹիւնը, մեքենագիտուԹիւնը, բամպակի եւ ցորենի մշակման մէջ դրամագլուխի ներդրումը, հին հագուստի առեւտուրը պիտի կեդրոնանան հայոց ձեռքը: Հայուն ձեռներէց ոգին պիտի ձեռնարկէ նաեւ գործարաններու հիմնումին:

Ի՞նչ էր սեղացի տարրին կեցուածքը հայ գաղԹականական խուժումին եւ Սուրիոյ անառեսական կեանքին մէջ անոր խաղացած դերին հանդէպ:

Տեղացի ժողովուրդին համար հայուԹեան ներկայուԹիւնը նոր տարրի մը յաւելումը չէր բերեր: Մրդէն 1915 Թ.էն առաջ տասը հազարնոց փոքրաԹիւ հայ գաղուԹ մը գոյուԹիւն ունէր, սակայն տարագրուԹեան պատճառով այդ Թիւը կը հասնէր չուրջ հարիւր հազարի: Եւ այս Թիւը նկատառելի ոյժ մըն էր: Քաղաքական դետնի վրայ հայուԹեան ներկայուԹիւնը վտանգ մը չէր ներկայացներ, սակայն առեսական դետնի վրայ տարրեր էր հարցը: Հալէպ վաճառականուԹեան կեդրոն էր: Պատերազմը խախտած էր շատ բան: 1920-ական Թուականներու Թեմալական Թուրքիոյ յարուցած մաքառային դժուարուԹիւնները, ինչպէս նաեւ քրտական ապստամբուԹիւնը կը նուազեցնէին Սուրիոյ առեւտուրի կարելիուԹիւնները: Հայ տարրին մէկ մասին առեւտուրով զբաղիլը համակրական աչքով չէր կրնար դիտուիլ այս պայմաններուն տակ: Այդ օրերու տեղացի առեւտրականներու հոգեբանուԹեան մասին վկայուԹիւն մը կը բերէ Շաւարշ Կամսարական՝ գրելով.

«Բրիտանիայ եւ իտալ արքունիքներու հետ մեր խօսակցուԹեանց ժիջոցին, մենք յաճախ առիԹ ունեցանք լսելու Թէ սուրիացիք հայերու հանդէպ մանաւանդ հակակրուԹիւն մը չունենալով հանդերձ, կը վախնան որ անոնք առեղական առեւտուրը իրենց ձեռքը առնեն եւ այսպէսով բուն սուրիացիներուն անառեսական կործանման պատճառ դառնան: Անոնք կ'ըսեն, որ իրենք շատ ուրախ պիտի ըլլային եԹէ հայերը երկրագործուԹեամբ զբաղէին, որուն համար Սուրիոյ մէջ ահագին ասպարէզ կայ»(8):

ԴժգոհուԹեան ուրիշ պատճառ մըն էր հայ անհատներու հոպատառ պետուԹեան (Ֆրանսա) բանակին մէջ ծառայելը: 1925 Թ.ի Հոկտ.ի 18-ին կը պայԹէր Դամասկոսի ապստամբուԹիւնը, որուն պատճառով հայեր ալ զոհեր կրեցին եւ լքելով Դամասկոսը կ'ապաստանէին Լիբանան: 1925 Թ.ին 15 հազար հաշուող Դամասկոսի

---

8) «Հայ ԳաղթականուԹիւնը Սուրիոյ մէջ», Հայաստանի Կոչնակ, ԻԳ. տարի, թ. 34 (Օգ. 25, 1923), էջ 1064:

հայ գաղութը, 1926 թ.ի Օգոստոսին հազիւ 2,500 անձ կը հաշուէր»(9):

Բայց այս անհատակազուրկութիւնները հետզհետէ կը չքանային եւ 1940-ական թուականներուն Սուրիոյ անկախութեան պայքարի օրերուն՝ հայութիւնը իր քաղաքական հասունութիւնը կը յայտնաբերէր տեղացի արաբին կողքին կանգնելով:

Սուրիոյ հայութիւնը տնտեսական դեռնի վրայ մակարոյծ չըլլալէ զատ, իր բազուկին եւ մտային կարողութիւնները ի սպաս կը դնէր Սուրիոյ տնտեսական վերելքին: Paul Baurain կը հաստատէ. «Հայ գաղթականներու ալիքը, հեռու կրծանարար ալիք մը ըլլալէ, արդասաւորած է Հալէպի աշխատանքը, բերելով նոր մեթոտներ եւ կարողութիւններ. ելեքտրականներ, ընդելուզիչներ, ճախարակիչներ, մեքենագէտներ, արուեստի եւ ճշդրտութեան աշխատանքներու աշխատաւորներ, ամէն տեսակի վարպետներ գրեթէ միմիայն անոնց մէջ կը գտնենք»(10):

1946-1947 թուականներու դէպի Հայաստան ներգաղթը, Սուրիոյ քաղաքական անկայուն վիճակը – յաջորդական պետական հարուածներու պատճառով –, պինուորական պարտադիր ծառայութիւնը, խոշոր գործարաններու պետականացումը պատճառ կը դառնան որ հայութեան թիւը անկում կրէ Սուրիոյ մէջ եւ տեղ ու գործ հաստատած հայութիւնը իր աչքերը ուղղէ Լիբանան եւ հեռաւոր Ամերիկաներն ու Աւստրալիա:

Եթէ Սուրիոյ հայ գաղութին կազմութեան եւ զայն յուզող հարցերուն լայն տեղ տուինք այս ուսումնասիրութեան սկիզբը, պատճառը այն է որ մամուլը հայելին ըլլալով պինք ծնող ժողովուրդին, հարազատօրէն արձագանգած է անոնց:

ՆՈՒԻՒԱՀԱՑ ՄԱՄՈՒԼԻ ՇՐՋԱՆՆԵՐԸ

Հայ մամուլը Սուրիոյ մէջ մակընթացութեան եւ տեղատուութեան շրջաններ ապրած է: Փայլուն սկզբնաւորութիւն մը (1918-1926 թթ.) ունեցած ենք կու գայ տեղատուութեան շրջան մը (1927-1944 թթ.), վերստին փայլատակելու (1945-1963 թթ.), ապա նորէն իր մայրամուտը ապրելու համար (1963 թ.էն մինչեւ այսօր):

---

9) Թղթակից, «Դամասկոսի կացութիւնը», *Հայաստանի Կոչնակ*, Ի.Զ. տարի, թ. 35 (Օգոստ. 28, 1926), էջ 1237:

10) *Alep* (Autrefois, Aujourd'hui), Alep, Imp. Maronite, 1930, p. 241.

Մեզի համար այս վերիվայրումները իրենց պատճառները ունին, որոնց թուումը անհրաժեշտ կը նկատենք։

Ա. շրջան, 1918–1926 թթ.

Հայ մամուլը կ'ունենայ սկզբնական վայելատակում մը, որովհետեւ հայ մեծաթիւ գաղթականութիւն մը նոր կը հաստատուի Սուրիոյ մէջ, կուսակցութիւնները հեռվհեռէ կը կազմակերպուին, մշակութային միութիւններ գոյութեան կը կանչուին, գաղտոցներու հիմը կը դրուի։ Այս բոլորին արձագանգը ըլլալու եւ ուղղութիւն տալու համար մեծ ու փոքր 17 թերթեր լոյս կը տեսնեն գաղութին մէջ։

Բ. շրջան, 1927–1944 թթ.

Այս տասնը ութը տարիներուն՝ կը տեսնուի թերթերու թիւի նուազում մը (10 թերթ), որովհետեւ մամուլին հիմնադրման պատասխանատու մարդիկը մեկնած են՝ այլ երկնակամարներու տակ իրենց բախտը որոնելու։ Օրինակ՝ Սեդրակ Կէպէնլեան մեկնած է Կիպրոս, Բ. Մելտոնեան՝ Մարսէյ, Սարգիս Տիրունի՝ Լիբանան։ Այլ մտաւորականներ ալ, որոնք պարապաներու բերումով հաստատուած էին Հալէպ, մեկնած են Ճունիասան, Ֆրանսա եւ այլ երկիրներ։ Եւ պատրաստ մտաւորականութիւն մը գոյութիւն չունի մամուլի ջահը վառ պահելու համար։ Տեղւոյն վրայ ազգային երկրորդական դպրոցներ չկան, որպէսզի հայ նորահաս սերունդը պատրաստեն հայ դրականութեան եւ հայ մշակոյթի սպասաւորութեան։ 1939 թ.ին սկսած Համաշխարհային Բ. Պատերազմն ալ հաւանաբար իր որոշ դերը կրնայ կատարած ըլլալ այս շրջանի թմրիւրին երկարաձգման վրայ։

Բայց պէտք է ընդունիլ նաեւ որ այս նոյն շրջանին է որ հեռըղհեռէ պիտի կազմաւորուի այն սերունդը, որ յաջորդ շրջանին պիտի ծաղկեցնէ Սուրիոյ հայ մամուլը եւ տարածելով իր թեւերը՝ Սփիւռքի եւ հայրենիքի մշակութային դանձարանին մէջ պիտի դնէ իր լուման։ Ուսումնատենչ այդ սերունդը պիտի դիմէ Երուսաղէմի Դպրեվանքը, Կիպրոսի Մելկոնեան Հաստատութիւնը, Պէյրութի Ամերիկեան եւ Ֆրանսական համալսարանները եւ դիտութեամբ լեցուած՝ պիտի սպասարկէ իր ժողովուրդին։

Գ. շրջան, 1945–1963 թթ.

Համաշխարհային Բ. Պատերազմին վախճանը, Հայկական Հարցին արծարծումն ու ներգաղթը խթան պիտի ըլլան նոր թերթերու հիմնադրման։ 1945–1946 թթ. երկու տարուան ընթացքին լոյս պիտի տեսնեն 9 թերթեր, իսկ 1945–1963 թթ.՝ 26 թերթեր։

Այս շրջանին է որ պիտի հիմնուին հայկական երկրորդական վարժարանները՝ Քարէն Եփփէ Ազգ. Ճեմարան (1947 թ.), Լազար Նաճարեան Ճեմարան (1954 թ.):

Բայց նաեւ այս շրջանին պիտի պատահին դէպքեր, որոնք պիտի նուազեցնեն սուրիահայ գաղութին թիւը եւ պիտի նօսրացնեն հայ մտաւորականութեան շարքերը:

ա) Ներգաղթը, որ պիտի դրկէր գաղութը կարգ մը դրողներէ – Արիս Շահլեան, Արամ Արման, Անդրանիկ Թերզեան, Սարգիս Եսայեանց, Մեսրոպ Ալաճաճեան:

բ) Սուրիոյ քաղաքական պայմանները, մանաւանդ յաջորդական պետական հարուածները, պատճառ պիտի ըլլային նոր արտագաղթի:

գ) Տեղւոյն վրայ անուանի համալսարանի մը չգոյութիւնը, որ երիտասարդութիւնը պիտի մղէր այլուր, մանաւանդ Պէյրութի մէջ վինտելու իր ուսման տենչին յագեցումը. եւ ուսման աւարտէն ետք հաստատուելու հոն, կամ մեկնելու հեռաւոր Ամերիկաները: Այս է պարագան Զարեհ Մելքոնեանի, Անդրանիկ Փոլատեանի, Լեւոն Վարդանի եւ դեռ բազմաթիւ ուրիշներու:

դ) Լիբանանի մշակութային եւ տնտեսական բարգաւաճումը, որ իրեն պիտի քաշէր արդէն կազմաւորուած գրողներ, ինչպէս Ա. Ծառուկեան, Ս. Սիմոնեան, Օ. Սարգիսեան:

Այս պատճառները թոյլ պիտի չտային որ ուսումնասիրաբար եւ բիտասարդութիւնը մէկտեղուէր Սուրիոյ մէջ եւ ստեղծուէր մշակութային եւ լրագրական հետաքրքրութիւն: Սուրիոյ գաղութը իր ծոցէն պիտի ծնէր բազմաթիւ գրողներ եւ ազգային գործիչներ, որոնք պատուաբեր գործունէութիւն պիտի ցուցաբերէին սփիւռքի եւ Հայաստանի մէջ եւ սակայն, պայմաններու բերումով հեռու պիտի մնային սուրիահայ մշակութային կեանքէն:

ՀԱՅ ԹԵՐԹԸ ԵՒ ԸՆԹԵՐՑՈՂԸ

Փօլ Պորէն, Հալէպի մամուլին անդրադառնալով կը գրէ. «Հալէպ կը հաշուէ երկվեցեակ մը տպարաններ:... Այս տպարաններէն լոյս կը տեսնեն երկվեցեակ մը թերթեր, որոնցմէ մէկը ֆրանսերէնով, մէկը՝ հայերէնով, մէկը՝ թրքերէնով, երկուքը՝ թրքերէն–արաբերէնով եւ միւսները՝ արաբերէնով: Հալէպի մէջ մարդիկ քիչ կը կարդան. ամենէն շատ տպաքանակը 800 օրինակը չ'անցնիր, եւ տակաւին ոչ–օրական, ինչ որ մտածել կու տայ 200 հազար բնակչութիւն ունեցող քաղաքի մը համար»(11):

---

11) Նոյնը, էջ 242:

Տիգրան Փիլիպեան, 1920–ական թուականներու սուրիահայ հրապարակագիրներէն, անդրադառնալով նոյն հարցին՝ կը գրէ· «Ամօթ է, որ ըսեմ թէ 35,000 հայութեան մը մէջ կը չրջաբերին միայն 600–ի չափ տեղական եւ արտասահմանեան հայ թերթեր, ազգուն թիւ մը, որ սակայն կը դիտեցնէ քանի մը պատիկ օթլախնի ընթերցողներ: Ախիկա չատ ցաւոտ ու թաթախոտ հիւանդութիւն մ'է»(12):

Տարօրինակ երեւոյթ չէր պարզուածը: Հալէպ հաւաքուած հայ գաղթականներու մեծ մասը դուրկ էր տարրական կրթութենէ մը: Իրենց օրապահիկը դժուարաւ ապահովող հայ աշխատաւորն ու գործաւորը յաւելեալ դրամը չունէին մամուլի յատկացնելու: Ժողովուրդին մեծ մասը բաժանորդ կ'արձանագրուի կամ կը դնէ իր համակրած կամ պատկանած կուսակցութեան թերթը: Եւ այդ օրերուն՝ Հալէպի մէջ հրատարակուող միակ երկօրեան՝ Եփրատն էր՝ ամիսավար թեքում ունեցող: Հետզհետէ պահանջքը պիտի զգացուէր ընթերցումի, չնորհիւ հայ վարժարաններու չրջանաւարտներուն եւ անտեսական կեանքի բարելաւման:

⁂

Լիբանանահայ մամուլին նուիրուած մեր ուսումնասիրութեան մէջ, որ լոյս տեսաւ Հայկազեան Հայագիտական Հանդէսի Բ. հատորին (1971)մէջ, ընթացած էինք տասնամեակներու բաժանումով: Իւրաքանչիւր տասնամեակի դէմքառը հարցերուն եւ իրագործումներուն անդրադառնալէ ետք, տուած էինք այդ տասնամեակի դէմքերուն թերթերն ու անոնց արժանիքները: Այս տարի կը խոստացինք նոյն մեթոտը որդեգրել, որովհետեւ արդիւնքը պիտի ըլլար կրկնութիւն: Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայութիւնը նոյն հարցերը դիմակալած է եւ գրեթէ նոյն լուծումները տուած:

Սուրիահայ մամուլին անդրադառնալու առեն կ'որդեգրենք ժամանակագրական կարգը, մասնաւոր յիշատակութեան եւ դատումի արժանացնելով այն թերթերը, որոնք կա'մ երկարատեւ կեանք ունեցած են, կամ՝ յիշատակութեան արժանի գործունէութիւն ցուցաբերած:

Վերջաւորութեան պիտի յիշատակենք սուրիահայ մամուլին մեծ ու փոքր բոլոր ներկայացուցիչները՝ այբուբենական կարգով:

---

12) «Հալէպահայ տարին, 1927–1928», Սուրիահայ տարեգիրք, 1929, խմբ· Հայկ Պալեան, էջ 199:

Ա.Լ. ՅՈՒՐԱԹ (*Եփրատը*)։ 1869–1870 *թթ.*։ *Հալէպի կուսակալութեան պաշտօնաթերթ*։ *Այս թերթին մասին Ասիպ Մըրուէ կը դրէ.* «*Սուրիոյ թերթերէն երկրորդն էր Ղատիր Ալ Ֆուրաթը* (*Եփրատ գետը – Ա. Տ. Խ.*), *որ լոյս կը տեսնէր Հալէպի մէջ 1867 թ.էն սկսեալ։ Հալէպի կուսակալութեան պաշտօնաթերթն էր, որ երկու տարի լոյս ընծայուելէ ետք իր տեղը տուաւ Ալ Ֆուրաթին, որ իր առաջին տարիներուն կը հրատարակուէր արաբերէն, թրքերէն եւ հայերէն, ապա՝ միայն առաջին երկու լեզուներով*»(13)։

Մեզի անյայտ է թէ ի՛նչ պարագաներու տակ լոյս ընծայուած է հայերէն բաժինը եւ ճիշդ քանի՛ տարի տեւած։ Բազմալեզու պաշտօնաթերթի մը հրատարակումը իր նախընթացը ունէր Պոլսոյ մէջ։ Օսմ. Կայսրութեան պաշտօնաթերթը, որ սկսած էր լոյս տեսնել 1832 թ.ին, ֆրանսերէնի, թրքերէնի կողքին, ունէր հայերէնով լոյս տեսնող առանձին հրատարակութիւն մը՝ Լրոյ Գիր Մեծի Տէրութեանն Օսմանեան անունով։ Թերեւս նկատի ունենալով հայ գաղութի մը ներկայութիւնը Հալէպի մէջ, յարմար դատուած էր որ պաշտօնաթերթը լոյս տեսնէր հայերէնով ալ։

Ա.ՂԲԻՒՐ։ Ամսաթերթ, ապա՝ պարբերաթերթ։ Հալէպ, 1913–1914 թթ.։ Մեզի ծանօթ սուրիահայ մամուլի երախայրիքը, որ լոյս տեսած է հայ մտրդոց նախաձեռնութեամբ, եթէ նկատի չունենանք Ալ Ֆուրաթը, որ պետական հրատարակութիւն էր։

Լոյս տեսած է 9 թիւ. առաջին 4–ը ամսաթերթ, իսկ մնացեալ 5–ը՝ պարբերաթերթ։ Օրկան Աղբիւր Միութեան։ Միութիւնը Աղբիւր անուանուած է ի յիշատակ Աղբիւր Սեպտեմբ։ Ջուա մշակութային միութիւն մը՝ իր առանձին ծրագիրը կանոնադիրով։

Միութեան հիմնադիրներն են եղած՝ Միհրան Նաճարեան (ողջ, Պէյրութ), Երուանդ Մալխասեան (մեռած), Լեւոն Աբգարեան (մեռած), Վահան Թամզարեան (մեռած), Խաչիկ Յակոբեան (ողջ։ Ներկայիս քահանայ – Միացեալ Նահանգներ)։

Աղբիւր խմորատիպ թերթը խմբագրած են Միհրան Նաճարեան (այդ չրջանին՝ անկախ) եւ Սարգիս Սիրանոսեան (դաշնակցական)։ Աշխատակից՝ Խաչիկ Յակոբեան։

Բովանդակութիւն՝ մեծ մասով արտատպում։

Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի բռնկումով կը դադրի թերթը։ Երկրորդ պատճառ մը դադարման՝ Դաշնակցութիւնը կ'ուզէ հակակշռել Միութիւնն ու անոր օրկանը։

---

13) *Աբաթական Մամուլը* (արաբերէնով), Պէյրութ, Տպ. Պէյրութ, 1961, էջ 207։

ՀԱՑ ՁԱՅՆ։ Սուրբհայ մամուլի տպագիր առաջին թերթը։ Սկսած է լոյս տեսնել 1918 թ.-ի Նոյ.-ի 13-ին, Անգլիացիներու Հալէպի գրաւումէն (Հոկտ.-ի 26) հազիւ երեք շաբաթ անցած։ Ազատութեան վերազարձէն ետք հայ մտաւորականութեան մնացորդացը ձեռք կ'առնէր իր ժողովուրդին առաջնորդութեան գեկը։

Թերթը մեծ մասամբ կ'անդրադառնայ հայ գաղթականներու վիճակին, անոնց խնդիրներուն, հայկական հողային պահանջներուն, օտար տէրութեանց հայանպաստ արտայայտութիւններուն։ Սուրբոյ հողին վրայ հայ գաղթականներուն կացքը ժամանակաւոր կը նկատուէր։ Դաշնակից պետութեանց յաղթանակին մէջ հայութիւնը կը տեսնէր նաեւ իր յաղթանակը. որովհետեւ թէ՛ Կովկասի եւ թէ արեւմտեան ճակատներուն վրայ՝ հայութիւնը թափած էր իր արիւնը եւ կը սպասէր որ Օսմանեան կայսրութեան անդամահատումով առնէր ազատ Մեծ Հայաստանը, մանաւանդ Կիլիկիան որուէր հայոց։ Եւ Սուրբոյ հայութիւնը, որ մեծ մասով կազմուած էր կիլիկեցի հայերէ, վերապահանար իր երկիրը եւ սկսէր շինարար աշխատանքի։

Հայ Ձայնը լոյս կը տեսնէր որպէս փոքրածաւալ օրաթերթ, երկու էջով, տէր եւ անօբէնութեամբ Սեդրակ Կէպէնեանի։ Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան 100 Օսմանեան ոսկի տրամադրելով Ցուսակի եւ Միշել Աճէմեան եղբայրներէն գնած էր տպարան մը, եւ տրամադրած՝ Ս. Կէպէնեանի։ Խմբագրատունն ու տպարանը կը գտնուէին նոյն տան մէջ, Ճիսէյրիկ, Ջէտալ փողոց։

Թերթին կ'աշխատակցէին Ռուբէնկա Կէպէնեան, Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան, Միհրան Տէր Ստեփանեան, Վահան Գէյլէրեան, Արամ Գիւտակից, եւ ուրիշներ։

Երբ գաղթը կը սկսէր դէպի Կիլիկիա, Հայ Ձայնն ալ կը փոխադրուէր Առանա եւ լոյս կը տեսնէր որպէս պաշտօնական օրգանը Ռամկավար Հուսակցութեան Կիլիկիոյ Շրջանային Վարչութեան։

Ս. Կէպէնեան հետագային պիտի ըլլայ Հալէպի Եփրատ թերթի խմբագիրներէն (1930–1931 թթ.) եւ Կիպրոս հաստատուելով՝ պիտի հիմնէ տպարան, ուրկէ լոյս պիտի ընծայէ Ցեղապաշտ անուանով փոքրածաւալ, 2 էջով շաբաթաթերթ մը (1959–1962 թթ.)։

ԱԺԱՆՍ ՌԻՒԹԻՒՐ (Թաթիմանաթաթ)։ Հալէպ։ Սկսած է 1918 թ.-ի Նոյ.-ին։ Տպագր. Մէարըֆ։ Պատասխանատու Ս. Մեհնունի։

Շատ հետաքրքրական հրատարակութիւն մը։ Ունի նամակի թուղթի մեծութիւն եւ թուղթի որութեան թէ այլ պատճառով, հրատարակիչը օգտագործած է որեւէ տեսակի թուղթ։ Պատասխանատուն մատնահոգութիւնն է եղած Ռէօթէր լրատու գործակալութեան գլխաւոր լուրերը ամփոփ գիծերու մէջ հաղորդել հայ ընթեր-

ցող հասարակութեան: Եղած է օրական հրատարակութիւն. կը խուսափինք զայն օրաթերթ որակելէ:

Ունինք չորս թիւ, որոնցմէ վերջինը կը կրէ թիւ 33 (Դեկտ. 13, 1918):

ՏԱՐԱԴԻՐ: Օրաթերթ: Քաղաքական–գրական–ընկերային: Հալէպ, 1918 Դեկտ.–1919 Քհ.: Տպ. Մարօնի: Ախտօնատէր՝ Բենիամին Միլտոնեան, խմբագիր՝ Յովհաննէս Յակոբեան:

Տեսած ենք այս թերթէն մէկ միայն մէկ թիւ (Ա. տարի թիւ 19, 16 Յունուար, 1919 թ.): Ա. էջը կը պարունակէ երկու յօդուած. ա) «Ընդլայնենք չրջանակը եւ կրկննենք», որուն մէջ կը թելադրուի Սէպիլի զօրանոցին մէջ հաւաքուած զրքերուն եւ այբբէներուն օժանդակութեան հանդէպ. բ) «Կազանդի դիչերը (Բանտին մէջ)», յօդուածագիր՝ Մատթէոս Երէցեան:

Այս մէկ թիւը բաւարար չէ դատում մը կատարելու համար: Թերթը կարճ կեանք պիտի ունենար եւ Բենիամին Միլտոնեան պիտի մեկնէր Ֆրանսա:

ԳԱՂԹԱԿԱՆ: Հալէպ, 1918 թ.: Չեռագիր, երկու էջ, նամակի քուղթի մեծութեամբ: Լոյս տեսած է 3–4 թիւ (14): Հրատարակութիւնը պատահականութեան կտպուած: Տպագրանակ՝ մէկ օրինակ, փակցուած Ս. Քառատնից Մանկանց նկեղեցւոյ պատին, որպէսզի հասարակութիւնը կարդայ: Բովանդակութիւն – օրուան ազգ. անցուդարձերու եւ տարապիրներու վրայ կատարուած դիտարարութիւններ: Այս պատճառով ալ դադրեցուած նկեղեցւոյ իշխանութեան կողմէ:

Որպէս մակնիչ–գարդ ունեցած է քանի մը վրաններ եւ գազմականներ:

Հրատարակողներ՝ Գրիգոր Անդուք (Եբրանոսեան), Մատթէոս Երէցեան, Յակիմ Ինկիլիզեան, Գէորգ Չէքիճեան:

ԵՓՐԱՏ: Քաղաքական լրագիր: Եռօրեայ: 1919 թ.: Լոյս տեսած է չորս թիւ: Խմբագիրներ՝ Տօքթ. Գ. Մուշեան, Վարդ–Մխիթար, Միհրան Ս. Նաճարեան, Հ. Տօլպաղեան, Մ. Պատմաճեան: Լոյս տեսած է Սէպաթ առաթանէն:

Այս լրագրին տպագրութեան տարեթիւն ու քանակը անորոշ են: Միհրան Ս. Սէֆէրեան կը նչէ 1918 թ. (15), իսկ Ե. Ոսկերիչ–

---

14) Եդուարդ Ոսկերիչեան կը գրէ. «մօտ 100 թիւ» եւ որպէս խմբագիր կը յիշատակէ Գ. Անգուրի կոզմին վ. Սերոբեանը: Մենք մեր տեղեկութիւնները հաղած ենք Մատթէոս Երէցեանէն:

15) Հնչակեան Մատեան, Գ. պրակ, Ս. Գ. Հնչակեան հաւատիցութեան պրպտական–քարոզչական գործունէութիւնը, Պէյրութ, 1954, էջ 93:

եան՝ 1920 թ.(16) եւ տպուած չորս թիւ։ Միհրան Նաճարեան՝ 1919 թ.ի սկիզբը եւ տպուած ութը թիւ(17)։ Թերթին հաւաքածուն ձեռքի տակ չունենալով՝ անկարելի է մեզի համար այս անելքին դուրս գալ։

Եփրատի հրատարակութիւնը՝ Հնչակեան կուսակցութեան Սուրիոյ հայ գաղութի մամուլին մէջ ունենալիք իր դերձունէութեան նախաքայլը կը կազմէ, որուն պիտի յաջորդէ եռուն գործունէութիւն մը։ Հայ քաղաքական երեք կուսակցութիւններէն՝ Հնչակեան, Ռամկավար և Դաշնակցական, առաջինը, ամենէն զօրեղը և կազմակերպուածը կը ներկայանայ Սուրիոյ յետ–պատերազմեան գաղութին մէջ։ Մամուլի լայն գործունէութիւնը տասը փաստն է։ 1922 թ.ին պիտի սկսի հրատարակուիլ Հնչակեաններու Սուրիական Մամուլը, 1923 թ.ին Գիտական Շարժումը, 1925 թ.ին Սուրիական Մամուլի ուսանողական բաժինը, 1923 թ.ին Մեղու երգիծաթերթը։ 1927 թ.ին կարծէք կը չիջի Հնչակեաններու ազդեցութիւնը եւ Ռամկավար կուսակցութիւնն է որ դեկը ձեռք կ՚առնէ Եփրատի հրատարակութեամբ։ Դաշնակցութիւնը իր ներկայութիւնը պիտի յայտնէր 1946 թ.ին, երբ լոյս պիտի տեսնէր Արեւելք օրաթերթը։

ՍՈՒՐԻԱՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼ։ Օրաթերթ։ Օրկան Ս. Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութեան։ Հալէպ, 1922–1927 թթ.։ Աւրսճնաւէր՝ Հայկ Թորոսեան, պատ. տնօրէն՝ Տիգրան Երէցեան։ Մշտադիրներ՝ Տօքթ. Գ. Մուշեան, Շաւարշ Շիշմանեան, Վարդ–Մխիտար, Գէորգ Նալպանտեան, Եդուարդ Ոսկերիչեան եւ Ս. Տխրունի (Սարգիս Քէսէրեան)։

Անունով օրաթերթ, սակայն իրականութեան մէջ՝ երկօրեայ։

1925 թ.ի Մարտին լոյս պիտի ընծայէ ուսանողական բաժին մը, ամսաթերթի ձեւով, որուն առանձին կ՚անդրադառնանք։

ՍՈՒՐԻԱՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼ (Ուսանողական բաժին)։ Ամսաթերթ։ 1925 Մարտ 16–1926 Սեպտ. թթ.։ Լոյս տեսած է 16 թիւ։ Խմբագրապետ՝ Ս. Տխրունի, վարչութիւն՝ Ղուրպէթ (Յակիմ Գասպարեան)։ Գլխաւոր աշխատակիցներ՝ Ղուրպէթ, Անդրանիկ Կէնճեան, Ս. Սապահ–Գիւլեան, Միհրան Սէֆէրեան, Վշտունի, Զօն–Սեպուհ (Եդուարդ Ոսկերիչեան)։

Ծրագրին մէջ կը յայտարարուի. «Ուսանողական բաժին»ի մէջ դոյութիւն չունի քաղաքական կեանքը. հոն պիտի հիւրըն–

16) Նոյնը, էջ 122։

17) «Սուրիահայ Լրագրութիւնը», Հալէպ, 1926, թ. 10, Հոկտ., էջ 305։

կալուին դիտական, ընկերային, ընկերաբանական հարցերը չօշափող լուրջ յօդուածներ, ինչպէս նաեւ մայր–Հայաստանի տնտեսական–մշակութային կեանքը պատկերացնող դրուագներ եւ տեղեկութիւններ»:

Ուսանողութիւնը, իմա՛ աշակերտութիւնը դրեթէ բացակայ է այս ամսաթերթին մէջ: Հնչակեան կազմակերպուած մտաւորականութիւնն է որ լոյս ընծայած է զայն, նորահաս սերունդին մէջ իր գաղափարախօսութիւնը տարածելու համար:

ՄԵՂՈՒ: Ազգային, գրական եւ երկիւծական: Ամսօրեայ ամսաթերթ, զարդարուած երկիւծանկարներով: Սկսած է լոյս տեսնել (Հալէպ), 1923 թ.ի Հոկտ.ին եւ տեւած մինչեւ 1925 թ.ի Մարտ (այսքանը ծանօթ է մեզի):

1925 թ.ի Փետր.–Մարտ մխացեալ թիւի խմբագրականին մէջ խմբագրութիւնը անդրադառնալով թերթին «կտրած ճամբուն», կը յայտնէ. «Ճակատնութիւնը չունինք մեծ խոստումներով եւ վայլուն վերտառութեամբ չլացնել հետաքրքրուող հասարակութիւնը. եւ ո՛չ ալ խնդալու եւ զբօսանքի նիւթ հայթայթել. այլ, մեր գառնօրէն ծիծաղելի կացութիւնը եւ ազգային կեանքը դէպի խաթարում տանող պարագաները իրենց իսկական գոյներով ներկայացնել հանրութեան»:

Ծածկանուններու տակին ազատատանածներէն՝ Ս. Տիգրան, Զ. Բար, Մանուկ Հայրիկեան, Ա. Տալիւօ, Ռ. Լ., Ա. Անանուն, Իրապէկ – կարելի չէ պնտնալ թէ որո՛նք եղած են խմբագիրները ու աշխատակիցները(18): Որոշ է որ պատուաբեր գործ կատարած են: Անաչառ մօտեցումով քննադատած են հայ կեանքի յոռի կողմերը: Իրենց թիւրախը ըրած են հայ քաղաքական կուսակցութեանց իրեարամերժ ընթացքը, հայ կեանքը ղեկավարելու անոնց մարմաջը, եկեղեցական եւ ազգային դէմքեր, եւլն.:

Սուրիոյ հայ գաղութը 1920–ական թուականներուն քաոսային վիճակ մը կը ներկայացնէր: Թուրքիոյ հայաբնակ մնացորդացին Սուրիոյ մէջ մէկտեղումը՝ իր խայտաբղէտ պատահարարբառներով, բարքերով եւ մտածելակերպով, եւ հայ քաղաքական կուսակցութեանց բուռն պայքարը այդ մնացորդացին ղեկավարութիւնը ստանձնելու, առաս նիւթ կրնային հայթայթել երկիւծական թերթի

---

18) Պրն. Գրիգոր Պօղարեան, որ Հալեպահայութեան յետ–պատերազմեան կեանքին բաջածանօթ անձ մըն է, մեզի յայտնեց որ *Մեղուի* հրատարակութեան գլխաւոր խմբագիրներն ու աշխատակիցները եղած են՝ Բիւզանդ Թօփալեան, Աւետիս Տէր Սահակեան, Անդրանիկ Պիւլպիւլեան, Մովսէս Մերճխանեան (Մօրիս Բաջեան):

մը: Դժբախտութիւն է որ այս երկիծաթերթը սուրհանդակ մամուլին մէջ կը նկրկայանայ որպէս մէկ նկրկայացուցիչը իր տեսքին:

ԳԻՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ: Ամսաթերթ: Գիտական, տնտեսական, ընկերաբանական, գրական, բժշկական, կրթական եւ գիւղատնտեսական: Հալէպ, 1923 թ.ի Յունիս–Նոյեմբեր, 6 թիւ: Խմբ.՝ Վարդ Մնեակ (Վարդենեան Գարանֆիլեան):

Մեծ ծրագիրներով լոյս ընծայուած թերթ մը. «Տալ այնպիսի գրական հատուածներ, որոնց խմբագրը կամ ներչնչումը եղած է ճնշուած մարդկութեան՝ եւ ի մասնաւորի հայութեան տառապակոծ ցաւերը»:

Գիտական պիտակը այստեղ նպատակ չունի բնական գիտութիւնները, այլ՝ ընկերային գիտութիւնները, ի մասնաւորի ընկերաբանութիւն, խմբագրագիտութիւն, եւլն.:

Խոպէս հնչակեան թերթ, որուն աշխատակցած են Տոքթ. Գրիգոր Մուշեան, Անդրանիկ Կէնճեան, Համայեակ Տօլապճեան, Ֆիրուզ Խանզատեան, Մաթէոս Երէցեան, Փրոֆ. Յովհաննէս Նապարեան, Գէորգ Պապոյեան, եւլն.:

ԵՓՐԱՏ: Քաղաքական, գրական եւ գիտական: Հալէպ, 1927–1949 թթ.: Անհրաժեշտ կը նկատենք որոշ մանրամասնութեամբ անդրադառնալ այս թերթին, որովհետեւ շուրջ երկու տասնամեակ սուրհանդակ քաղաքական եւ ազգային մէկ թերթն է եղած:

Սկսած է լոյս տեսնել 1927 թ.ի Յուլիս 6–ին երբեք եռօրեայ, Եփրատ Հրատարակչական Ընկերութեան կողմէ, արտօնատիրութեամբ Եղիազար Պէնլեանի, եւ պատասխանատու անօրէնութեամբ՝ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի:

1936–1937 թթ.ուն կը դառնայ երկօրեայ, 1937–1939 թթ.ուն՝ հարաթաթերթ, իսկ 1939–1949 թթ.ուն՝ օրաթերթ:

1929 թ.ին թերթին մատակարարութիւնը պաշտօնապէս կ'անցնի Համկաւար–Ազատական կուսակցութեան: 1934–1935 թթ.ուն՝ արտօնատէր Եղիազար Պէնլեան կը հրատարակէ երբեք իր սեփականութիւնը, իբր խմբագրութեամբ:

Իր գոյութեան ընթացքին ունեցած է խմբագիրներու վադող մը. զանոնք կը յիշատակենք իրենց յաջորդականութեամբ:

1927 թ.ին թերթը ունեցած է խմբագրական մարմին մը, որուն անդամները եղած են Տոքթ. Խ. Պօղոսեան, Նազարէթ Ճըպէրճեան, Համբարձում Պէրպէրեան, վարիչ խմբագիր ունենալով Տիգրան Փիրանեանը:

Այնուհետեւ թերթը խմբագրած են Խաչիկ Պ. Քարտաշ, Արիս Շաքլեան, Սեդրակ Կէոլէնկեան, Մաթէոս Երէցեան, Յովսէփ Յովհէփեան, Էլի Նազար, Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան:

ԱԺԱՆԱ ՌԻԻԹԷՐ

ԹԱՐԳՄԱՆԱԲԱՐ

8, 12, 18. Անգլիական նաւերը յանձն առին ամբողջական. գործառնութիւնները մեր Դողուն միջնեւ հաշտութեան վերջանայր:

Ազար Կոմկասի մէջ Պատաք եւ Պաքուի առժամանակեայ կերպով գրաւուեցաւ:

Էմիր Ֆեյսալ կայցելի Մեծր:

Մեծն Բրիտանիա եւ իր իշխանութեան երկիրները կը պահանջեն նախկին Գերմանի կայսրութենէ իր տուգանքի 8 երկիրներն Անգլ. ոսկի:

Գերմանի կառավարութիւնը հաւանութիւն չի ցուցներ կայսրի եւ կայսերազունի յանձնման խնդրի շուրջ:

ՔԻԼԻՍ ԵՒ ՃԱՐԱՊԼՈՒՍ ՊԱՐՊՈՒԱԾ. ԵՒ ԱՅՆԹԱՊ

Էդ Ազատ կը գրէ, Օսմանցիները պատրաստին Քիլիսը եւ ճարապղուսը:

(Այնպատեն նկած յուներն կը հաւատան ի մօտոյ Անկիպատի ալ պատրաստին:)

Փարիզ. 1. Մ. Քլեմանսօ, Սինիոր Օրլանսօ, Պատոն Սօնինո եւ Լորտ Հէրպէ Փարիզի Լոնտոն ամբողջ եղան, ձեներաշ Ֆօշ ալ պիտի երթայ այս խորհրդին նիստ:

Հունգարական կառավարութիւնը որոշեց արգելափակել Մաքենզենի 70 հազար զինուորները:

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿՈՒԶԷ ԹԱԼԷԱԹԸ ԵՒ ՃԷՄԱԼԸ

Լոնտոն. 28. Բ. Դուդ կը պահանջէ Գերմանիայէն Թալէաթ եւ Ճեմալի յանձնում մը որովհետեւ անոնք են ոճրագործ իսկական անձեր:

Ամսթէրտամ. 29. Պատարհայի Օմիսը իր յարաբերութիւնը խզեց Գերմինի արտաքին գործոց օմիսին հետ, հին ռեժիմի մնացորդներուն շարունակութիւն պատճառաւ:

Բօյճենհակեն 29. Պատճենի չոնաչդիմական խմբակը կոչ ըրաւ ազատելու համար երկիրը անիշխանութենէն եւ Գերմինի բռնակալութենէն. ընդունելցին վերթենպերկցիները. Ազատրացիները եւ Բռուսացիները իրր նդրայրներ եւ միացեալ բշնամի Բռուսիական զօրապետներն եւ Գերմինի անիշխանութեան:

Լոնտոն. 30. Գերմինէն կը հրատարակեն պատասխանը մը, ստորագրուած կայսերին կողմէ, որուն մէջ կայսրը բացայայտ կերպով կը յայտարարէ իր իրաւունքը Բռուսիոյ եւ Գերմանի կայսրութեան թագին եւ յոյս կը յայտնէ, որ նոր ռեժիմը պիտի կրնայ պաշտպանել Գերմանի ժողովուրդը անիշխանութենէն, անօրութենէն եւ արտաքին գերակայութենէն:

Մուգաբբամ կը գրէ, Գերմանի Սօցիալիստ բերքերը կը պահանջեն որ Պէրմանի Հոլվեկ, Ֆօն Եակօճ եւ Զիմերմանի դատին դատաձանիներու շարքին մէջ:

Քեյո Թաուն 30. Հարաւաքին Ափրիկէի մէջ պատերազմի ընթացքին Սպանիական Ինճիլիզազքեն տեղողներու թիւն է 50,000:

Ա. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 17 | ԿԻՐԱԿԻ | ՀԱՒՍՏ 8 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1918

ՅԱՐ ԵՒ ՏՈՒՐՔԻՆ
ՄԵԾԱՐԱԿ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

HAI TZAIN
Journal Arménien

Gérant-Responsable
S. Guébenlian

Djadeydé, Rue Zebbal
No 3

ՀԱՅ ՁԱՅՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ ՕՐԱԹԵՐԹ

20 ՓԱՐԸ 20

های تسایین

صاحب الامتیاز والمدیر المسئول
ستراك كابلیان

ادارة الجریدة ومطبعها
فی زقاق الزبال نمره ٣

Ձեռնարկատէր Զեպել փողոց
թիւ 3

Ա ՏԱՐՒ ԹԻԽ 19

ՏԱՐԱԳԻՐ

ՕՐԱԹԵՐԹ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ · ԳՐԱԿԱՆ · ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ

ԱՐՏՕՆԱՏԷՐ Թ. ՄԻԼՅԱՆԵԱՆ

ՀԱՍՑԷ Տարագիրը (Տպարան Մարմնի)

Սպգայիս - Երգիմակաց

ՅՈՒՆՎԱՐ - 1925 - ՀԱՏՈՐ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Բ. ՏԱՐԻ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1926 ԹԻՒ 15

« ՈՒՍՈՒՄ» ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ
Խմբագ. Հասցէ « ՈՒՍՈՒՄ»
B.P. N: 213 Հալէպ (Սուրիա)

ՀԱԼԷՊ

"OUSSOUM" REVUE ARMÉNIENNE
Adresse Réd. "OUSSOUM"
B.P. N: 213 Alep, (Syrie)

Եղիազար Պէնլեանի մահէն ետք արտօնատէրն է եղած Հայկազեան Ուղունեան։

Եփրատի աշխատակցած են Նշան Սահթճեան (Ռշտունի), Միքայէլ Նաթանեան, Միհրան Տէր Մահեւանեան, Սահակ Կթղ. Խապայեան, Արտաւազդ Արքս. Սիւրմէեան, Մկրտիչ Քհնյ. Մուրատեան, Տոքթ. Յարութիւն Տէր Ղազարեան, Տոքթ. Բ. Սեւեան, Միհրան Աղազարեան, Արսէն Կիւսուբ, Յովհաննէս Պօղոսեան, Արամ Գիւտակիւց (Պիլէմճեան), եւլն.։

Սկանակ ղրողներէն՝ Զարեհ Մելքոնեան, Անդրանիկ Նաճարեան, Արամ Արման (Սուրէն Պատմաճեան), Պետրոս Պարզեւ, Սահվան Ալաճաճեան, Գառնիկ Ադզարեան եւ ուրիշներ իրենց մկրտութեան աւազանը գտան հոն։

Ընդհանրապէս սակաւաթիւ սուրիահայ մամուլը 1927–1946 թթ.ուն կ'ունենայ աւելի նուազ թերթեր, եւ այս շրջանին Եփրատ կ'ըլլայ տիրական թերթը, որ կը ներկայանայ որպէս ցոլարանը պաղուեցին մէկ որոշ հատուածին ապրումներուն։

ՆՈՐ ԱԽԵՏԱՐԵՐ։ Կրօնաբարոյական, գիտական, կրթական երկշաբաթաթերթ։ Հալէպ, 1927 թ.ի Նոյ. 5 – 1934 թ.ի մարտ։ Արտօնատէր՝ Վերապատուելի Կարապետ Ց. Յարութիւնեան, պատասխանատու տնօրէն՝ Տիգրան Ճ. Խրլոբեան։

Ծրագիր. «Պիտի պարունակէ կրօնական, բարոյական եւ ազգայապահական յօդուածներ. պիտի ունենայ նաեւ մասեր քաջալերելու ընտանեկան ազօթքը, կիրակնօրեայ դպրոցը եւ երիտասարդաց ընկերակցութիւնները. պիտի պարունակէ նաեւ եկեղեցական եւ աւետարանչական գործունէութեան վերաբերեալ լուրեր»։

Թերթը իր անունը առած է Պօղոս Աւետարերէն (1855–1914 թթ.), որ կը հրատարակուէր Ամերիկ. Պօղոս Ընկերութեան կողմէ։

Աւետարանական թերթի մը անհրաժեշտութեան մասին կը խօսուի Սուրիոյ Հայ Աւետարանական Միութեան 1926 թ.ի Ապրիլին Հալէպի մէջ գումարուած տարեկան ժողովին ընթացքին եւ հինգ հոգինոց յանձնախումբ մը կ'ընտրուի այս հարցով զբաղելու համար։ 1927 թ.ի գարնան Պէյրութի մէջ գումարուած Միութեան ժողովը կ'որոշէ գործի ձեռնարկել։ Խմբագրութեան պաշտօնին կը հրաւիրուի Տիգրան Խրլոբեան, որ նոյն տարին Ադէնէն կրօնական վարժարանի աստուածաբանական ճեմարանէն վկայուելով ամառուան սկիզբը Հալէպ կը հասնի, իր գործին սկսելու համար։

Ինչպէս անդրադարձանք, Նոյ.ի 5–ին լոյս կը տեսնէ Նոր Աւետարերի առաջին թիւը, որպէս բովանդակութեան ծրագիր ունենալով հետեւեալը – 8 էջ հայերէն եւ 8 էջ հայատառ թրքերէն, տարբեր բովանդակութեամբ։

Թերթը ունեցած է ընտանեկան ազօթքի, կիրակնօրեայ դպրոցի դասերու, եկեղեցական եւ ընդհանուր կրօնական լուրերու բաժիններ: Յօդուածները կրնային չօշափել ամէն նիւթ՝ բացի քաղաքականէն:

Աւրօնաափրոլ՝ վեր. Կ. Յարութիւնեանի մահով (1934 թ. ամառ), թերթն ալ կը դադրի գոյութիւն ունենալէ:

ՆԱՅԻՐԻ: Պարբերաթերթ գրականութեան եւ արուեստի, 1941 Նոյ. – 1943 ԹԹ.(19): 1945–1949 ԹԹ.ուն, ամսաթերթ: 1950 թ.ին լոյս չէ տեսած: 1951 թ.ին լոյս տեսած է Պէյրութ, երբեմն միացեալ թիւերով: 1952 թ.էն սկսեալ չարաթաթերթ: Խմբագիր Անդրանիկ Ծառուկեան:

Սուրիահայ գրական մամուլին ամենէն երկարակեացն է, չուրջ 9 տարի, եւ իր արժէքով ամենէն որակաւորներէն:

Թերթը ընկալեալ սովորութիւնը պիտակցօրէն անտեսելով՝ չի ներկայացներ որեւէ ծրագիր: Այս հարցին խմբագիրը կ'անդրադառնայ Մ. Չրջանի վերջին թիւին վերջին էջերուն մէջ. «Ընդունուած սովորութեան հակառակ, որեւէ ծրագիր չպարզեցինք Նայիրիի առաջին պրակով եւ հետագային ղուշայանք խոստումներու հանդէս մը տարբերէլ, վստահ գիտնալով, թէ խոստումները արժէք չունին գրական ձեռնարկի մը համար, երբ չկայ գործը»:

Այդ գործին վերլուծումը ընելով կը յանգի հետեւեալ եզրակացութեան.

«Նայիրին փնտռուած ու ամենուրեք գնահատուած հրատարակութիւն մըն է այլեւս: Կրցաւ իրեն կապել նոր սերունդի արժէքաւոր գրողներուն գրեթէ ամբողջութիւնը: Յաջողեցաւ ի մի խմբել տարբեր գաղափարի, տարբեր հոսանքի պատկանող եւ յաճախ իրերամերժ տարրեր իր իսկ անաչառութեամբը ցոյց տալով բոլորին, թէ գրականութիւնը բարձր է ընթացիկ ամէն նկատումէ» (էջ 291):

Նոր սերունդ կոչումով այստեղ պէտք է հասկնալ 1930–ական թուականներուն Սուրիոյ եւ Լիբանանի մէջ հասակ առած գրողները՝ Մ. Իշխան, Սեզա, Ամէն Անոյշ, Եղուարդ Պօյաճեան, Եղուարդ Տարօնեան, Բիւզանդ Եղիայեան, եւ ուրիշներ, որոնցմէ մաս մը իրենց գրական ակզբնաւորութիւնն ու կազմութիւնը կատարած էին Պոսթընի «Հայրենիք ամսագրին» մէջ եւ գրական տեղական ամսա-

---

19) Դ. եւ ե. պրակները ամսաթիւ չունին: Միայն կը կրեն 1942 թուականը: ե. թիւին տպագրութեան համար կայ ակնարկութիւն մը. «Այս թիւին տպագրութիւնը վերջացաւ 20 Մարտ 1943–ին»: 1944 թ.ին մէկ թիւ:

թերթի մը հրապարակութեան առիթով՝ կը մեկտեղուէին Նայիրիի չուրջ: Սկզնակ դրոշներ դրեթէ բացակայ են Նայիրիէն: Եթէ պատրաստական աշխատակցութիւն մը բերած են, չեն կրցած մնայուն տեղ մը ապահովել եւ շուտով անյայտացած են:

Տարբեր չրջանակի դրոշներ մեկտեղուած են Նայիրիի չուրջ: Դաշնակցականներու կողքին, ռամկավար կամ ռամկավարամիտ դրոշներէն Նայիրիի աշխատակցած են Արիս Շաքլեան, Վահէ Վահեան, Օննիկ Սարգիսեան, Բիւզանդ Եղիայեան, Սմբատ Փանոսեան, Տոքթ. Խ. Պօղոսեան, Սարգիս Եափուճեան, Միհրան Տէր Սահակեան, եւ ուրիչներ:

Նայիրիով սկսուած այս համախմբումը պիտի կրկնուի նաեւ 1940-ական թուականներուն Հալէպի մէջ լոյս տեսնող Դէպի Երկիրին, Սեւանին եւ Պէյրութի մէջ լոյս տեսնող Ծիածանին ու Ասկօսին մէջ, սակայն երկար կեանք պիտի չունենայ: 1946 թ.ին սկսած ներդաղթը պիտի փոխէ դէպքերու ընթացքը:

Այս երեւոյթին ուշէն լայնօրէն անդրադարձած ենք Լիբանանահայ մամուլի յիսուն տարին վերնագրով մեր ուսումնասիրութեան մէջ եւ հոս կրկնութենէ կը խուսափինք:

Որո՞նք կ'աշխատակցէին Նայիրիին: Բացի վերոյիշեալներէն իրենց աշխատակցութիւնը բերած են նաեւ՝ Սահակ Պալըգճեան, Եղիվարդ, Պարոյր Մասիկեան, Ժոզ Յակոբեան, Հայկ Ժամկոչեան, Յակոբ Օշական, Ա. Լէյլեանի (Մովսէս Տէր Գալուստեան), Եդուարդ Տասնապետեան, Արսէն Երկաթ, Զարեհ Մելքոնեան, Մինաս Թէօլէօլեան, Կոստան Զարեան, Ս. Սահակեան, Գէորգ Զէքիճեան, Աբրամ Աֆարեան, Սահակ Շահպազ, Նիկողոս Սարաֆեան, եւ ուրիչներ:

Նայիրիի հրատարակութիւնը անկիւնադարձ մը կը կազմէ առաջ խմբագրին՝ Ա. Ծառուկեանի գրական դիմագիծին մէջ: Հոն բացակայ է Հայրենիք ամսագրի վապրէն Տէրունեան ծածկանունին տակ թաքնուած եւ Առագաստներ քերթողագիրքին բանաստեղծը: Գրական ամսաթերթ Նայիրին կը յայտնաբերէ գրական քննադատ Ծառուկեանը: Այդ երակը ամենէն ուշէն զգալի է իր հաշուեյարդար խորագրով քննադատական յօդուածներուն մէջ, ուր նկատի առնուած են 20–25 տարուան գրական անցեալ ունեցող կարգ մը դրոշներ: Այս դրոշներուն վերջին հրատարակութիւնները դրախօսուած են եւ հեղինակները ենթարկուած են «հաշուեյարդար»ի: Երկիծանքի երանգ մըն ալ ներկայ է այս յօդուածներուն մէջ:

Նայիրին լայն տեղ տուած է սփիւռքը յուզող գրական եւ երբեմն գրականութեան պիտակին տակ թաքնուած քաղաքական հարցերուն: 1946 թ.ին, երբ սփիւռքի զանազան կեդրոններուն մէջ

պատրաստութիւններ կը տեսնուէին Յ. Օշականի գրական գործունէութեան քառասնամեայ յոբելեանը տօնելու, խաչակրութիւն մը կը սարքուէր Օշականի դէմ: Նայիրին Օշականի ամենէն հաւատարիմ պաշտպաններէն մէկը կ'ըլլար:

«Սովետական Գրողներու Բ. Համագումարը» (Երեւան, 1946 թ.) եւ Գաղութահայ Գրողներու Համագումարը (Շթտրա, Լիբանան, 1947 թ.) առաջ նիւթ կը հայթայթեն թերթին:

Նայիրին հաստատած է մատենաշար մը եւ լոյս ընծայած իր կարգ մը գրողներուն գործերը, ինչպէս Մ. Իշխանի Հայաստանը, Ե. Պօյաճեանի Հողը, եւլն.:

ԱՐԵՒԵԼՔ: Օրաթերթ (1946 թ.ի Յունիսի 23 – 1963 թ.ի Մարտի 7): Աւրօնատէր եւ պատասխանատու անօրէն՝ Հրաչ Փափազեան (1946–1960 թթ.), ապա՝ Տօքթ. Աւետիս Ինճիճիկեան՝ աւրօնատէր (1960–1963 թթ.), իսկ Ներսէս Պարսամեան՝ պատ. անօրէն (1960–1963 թթ.):

Խմբագիրներ եւ օգնական խմբագիրներ՝ Անդրանիկ Ծառուկեան, Օննիկ Մելիքսէթեան, Օննիկ Թօփուզեան, Մինաս Թէօլէօլեան, Գէորգ Տօնապետեան, Միհրան Հերսրդեան, Լուսեր Մասպանճեան, Նշան Իսրայէլեան եւ Երուանդ Մոնոփարեան: Այս խմբակին մէջէն ամենէն երկարատեւ խմբագրութիւնը վարած է Մինաս Թէօլէօլեանը (1946–1956 թթ.):

«Հաւատարիմ՝ անցեալին» խորագրով իր առաջին խմբագրականին մէջ թերթը կը ճշդէ իր ուղին.

« 1) Հաւատարիմ հետեւողութիւն մը հիւրընկալ երկրին քաղաքականութեան եւ անկեղծ յարում մը՝ այդ երկրին ժողովուրդներուն ձգտումներուն:

« 2) Աջակից յուշարարի դեր մը՝ տեւաբար Հայրենիքը գաղթական դանդուածներուն սրտին մէջ պահող եւ կարօտաբաղձ իր զաւակներուն կանչը Հայրենիքին լսելի դարձնող:

« 3) Մշտական ներկայութիւն մը, տեւաբար գաղութին հանրային կեանքը հակակշռող եւ մեր կազմակերպութիւններուն ծաւալուն ցանցին գործունէութիւնը ներդաշնակող»:

Թերթին ուղին երկրորդ կէսը՝ այդ օրերու ընդհանուր հոգեբանութեան եւ մտայնութեան իրական պատկերը կը ցոլացնէր: Համաշխարհային Բ. Պատերազմը վերջ գտած էր դաշնակիցներու յաղթանակով, որոնց կարգին՝ Սովետ Միութիւնը: Հ. Ց. Դաշնակցութիւնը պաշտօնապէս կը մասնակցէր 1945 թ.ի Նոյ.ի 29–ի տօնակատարութեան, Սուրիոյ իր ղեկավարներէն Միհրան Հե-

բարդեանը որպէս բանախօս տրամադրելով: Թերթին առաջին խմբագիրը՝ Անդրանիկ Ծառուկեան, մէկ տարի առաջ լոյս ընծայած էր «Թուղթ առ Երեւան» գերթողպիրքը, որուն վերջաբանին՝ «Հէյ Ջան Երեւան»ին մէջ վառարանքը ընելով Երեւանին (իմա՛ Հայաստան), կը մաղթէր որ իր դիրկը լայն բանայ եւ «հարազատներին հայրենիք կանչէ»:

Սակայն համերաշխութեան մթնոլորտը հագիւ սկսած՝ յօդս կը ցնդէր:

Եթէ լայն տեղ կու տանք Արեւելք օրաթերթին, որովհետեւ առանձնակի երեւոյթ մը կը ներկայացնէ ան: Նախ՝ յարաբերաբար իր երկարատեւ հրատարակութեամբ (18 տարի): Արդարեւ սուրիահայ գաղութը չէ կրցած պահել երկարատեւ հրատարակութիւններ: Առար պատճառներուն անդրադարձանք: Երկրորդ՝ սուրիահայ քաղաքական մամուլին մէջ իր բերած չընչազարմով: Հ. Ց. Դաշնակցութիւնը որ 1918 թ.ին ի վեր դոյութիւն ունեցած է Սուրիոյ մէջ, իր պաշտօնական հրատարակութիւնը չէր ունեցած մինչեւ Արեւելքի հրատարակումը: Իր չարքաշիններուն եւ համակիրներուն նախաձեռնութեամբ լոյս տեսած են թերթեր, սակայն չատ կարճատեւ կեանք ունեցած են անոնք:

Արեւելքի ծնունդէն կարճ ժամանակ առաջ կը դադրէր եփրատը: Յովհաննէս Եազըճեանի Սուրիա օրաթերթին (1946–1960 թթ.) հետ, Արեւելքը դարձաւ Սուրիոյ հայութեան բանբերը: Արեւելք դադրեցաւ 1963 թ.ի Մարտին:

Արեւելքի դաղարումէն առաջ Սուրիոյ հայ գաղութը չունեցաւ իր օրաթերթը եւ այսօր ան կը սնանի Լիբանանի հայ օրաթերթերով, ի մասնաւորի Զարթօնքով եւ Արարատով, որոնց միայն չնորհուած է Սուրիա մուտքի արտօնութիւնը:

Սուրիոյ պարագան եզակի երեւոյթ է ամբողջ սփիւռքի մէջ: Ո՛ւր որ հայահոծ գաղութ ունինք, մեր առօրեայ մամուլը կը դրծէ, երբեմն մէկի տեղ երկու–երեք առանձին հրատարակութեամբ:

Արեւելք օրաթերթը ունեցաւ իր սեփական տպարանը ուրկէ լոյս ընծայուեցան Արեւելք տարեգիրքը (1 տարի, 1948 թ.ին, խմբագրութեամբ Մինաս Թէօլէօլեանի) եւ Արեւելք Մարզաշխարհը, որուն առանձինն պիտի անդրադառնանք:

ԱՐԵՒԵԼՔ ՄԱՐԶԱՇԽԱՐՀ: Մարզական չաբաթաթերթ Արեւելք օրաթերթի: Հալէպ, 1957 թ.ի Յուլիսի 30 – 1963 թ.ի Մարտի 7: Խմբագիրներ՝ Զաւէն Սապունճեան եւ Լութեր Մասպանճեան:

Մարմնամարզը նոր սերունդին կեանքին մէջ անհրաժեշտութիւն մը դարձած ըլլալով՝ թերթը կը նպատակադրէ՝ 1) Հայ երի-

ուսանարդը դէպի մարմնամարզ մղել, 2) Ճաղթանակի մը կամ պարտութեան մը արդիւնքներուն հետ միասին նաեւ անոնց դիմաւոր պատճառները մատնանշել:

Սուրիահայ մամուլի մարզական միակ ներկայացուցիչը, որ կրցաւ չուրջ 7 տարի իր գոյութիւնը պահել, իր խմբագիրներէն՝ Զաւէն Սապունճեանի մարզական խորունկ հետաքրքրութիւններուն շնորհիւ:

Դադրեցաւ 1963 թ.ի Մարտ 7–ին Ալեւելք օրաթերթին հետ:

ՍՈՒՐԻԱ: Անկախ օրաթերթ: Հալէպ, 1946 թ.ի Յունիսի 17 – 1960 թ.: Տրատօնատէր՝ Յովհաննէս Եաղըճեան, խմբագրապետ՝ Մատթէոս Երէցեան (առաջին չորս ամիսը): Այնուհետեւ խմբագիր կամ օգն. խմբ. եղած են Յարութիւն Տէր Ղազարեան, Մարտիրոս Դուշագճեան, Կարօ Սարաճեան, Տիգրան Կիւլիւզեան եւ Եղիա Նազարեան:

«Մեր ուղին» խմբագրականին մէջ կը ներկայացուի թերթին ծրագիրը. «Մենք լայն տեղ պիտի տանք մեր սիւնակներուն մէջ Սուրիոյ կեանքին բոլոր երեսներուն եւ հատատար չափով պիտի հետաքրքրունք Արաբական աշխարհով:

«Սուրիան ԱՋԱՏ եւ ԱՆԿԱԽ, ղերծ ամէն կապանքէ, ու սքօղուած չարամիտ դիտումներէ, այս է մեր հաւատամքը:

«Եւ երբ կը սիրենք Սուրիան, ու կը պարծինք անոր քաղաքացիի մեր հանդամանքովը, պարզապէս անոր համար որ իսկական հայրենատէր հայեր ենք:

«Մենք չենք կրնար մոռնալ մեր բազմաչարչար Հայրենիքը, անոր Հրաշափառ Յարութիւնը, ու անոր անօրինակ վերելքը վերջին քառորդ դարու ընթացքին»:

Թէեւ ինքզինք պիտակած է անկախ, սակայն խորքին մէջ Հընչակեան ուղղութեամբ թերթ: Հիւանի Զայիմի իշխանութեան շրջանին պետական արգելքով ժամանակաւորապէս դադրած է:

ՍԵՒԱՆ: Պարբերագիրք գրականութեան եւ արուեստի: Հրատ. Հալեպահայ Ուսուցչական Միութեան: Սեւան Հրատարակչական Մարմին: Լոյս տեսած է 2 թիւ (1946 թ.): Պաշտօնապէս խմբագրի անուն չի տրուիր, սակայն որոշ է որ Սիմոն Սիմոնեանն է խմբագիրը:

Սիմոնեան քաջալերուած Միութեան տեսական տպարանով եւ գրական աւագ գործիչներու աշխատակցութեան խոստումով, ճամբայ կ'ելլէ, սակայն, ա՛ւաղ, թերթը կ'ունենայ տասնապային կեանք մը – երկու թիւի հրատարակութեամբ վերջ կը գտնէ:

Ի՞նչ է ծրագիրը։ «Մուտք» խորագրեալ բացատրողականին մէջ համբաւիրը կը ճշդէ. «Մեր առաջադրութեամբ եւ՝ այս պարբերականին բովանդակութիւնը չի սահմանափակուիր գրականութեան յատուկ յօրինուածներով, այլ կ'ընդգրկէ գրաւոր մշակոյթի զանազան կալուածները՝ միշտ ներչնչուած մնալով ցեղայինէն» (էջ 2)։

Թերթին նպատակէն եւ իրագործումէն մեկնելով՝ պէտք է սրբագրել «պարբերաշրջիք գրականութեան եւ արուեստի» պիտակը, եւ փոխարինել պարբերագիրք հայ մշակոյթի խորագիրով։ Արդարեւ հոն կայ գեղարուեստական գրականութիւն, գրական քննադատութիւն, բանասիրութիւն, մասնագրական ակնարկ, տեղագրութիւն, արուեստներու ակնարկ, ազգագրութիւն, գրախօսական, լեզուաբանութիւն, եւլն.։

Ունի աշխատակիցներու պատկառելի վաշտ մը Սուրիայէն, Լիբանանէն, Եգիպտոսէն, Պալեստինէն եւ Պոլիսէն։ Անուններու պարզ թուումը պերճախօս փաստն է թերթին որակին՝ Գարեգին Կթղ. Յովսէփեանց, Վ. Թէքէեան, Եղիվարդ, Մ. Ծառուկեան, Անդրանիկ Ազատ, Ս. Սահակեան, Զարեհ Մելքոնեան, Արաքսի Պապիկեան, Միքայէլ Ս. Կիւրճեան, Սահակ Պալըճեան, Սմբատ Փանոսեան, Արիս Շաքլեան, Յ. Օշական, Բիւզանդ Եղիայեան, Ն. Աղբալեան, Շահան Ռ. Պէրպէրեան, Գոհարիկ Ղազարոսեան, Հայր Ներսէս Ակինեան, Տոքթ. Յարութիւն Տէր Ղազարեան, Տէր Օշականի Գհնց. Սայըեան, Տէր Մկրտիչ Գհնց. Մուրատեան, Սիմոն Սիմոնեան։

Սկզբնական ծրագիրը եղած է տարեգիրքի մը հրատարակումը, սակայն սեփական տպարանի մը հաստատումը մղած է Միութիւնը պարբերաթերթի մը հրատարակութեան։ Ափսոս որ թերթը կարճատեւ կեանք ունեցած է։

ԴԷՊԻ ԵՐԿԻՐ։ Պարբերագիրք գրականութեան եւ արուեստի։ Հրատարակութիւն Հայրենասիրաց Հայերու Ընդհանուր Միութեան։ Դ.–Ե. միացեալ թիւէն սկսեալ հրատարակութիւն Սովետական Հայաստանի հետ Մշակութային Կապի Հայեպահայ Ընկերակցութեան։ Հալէպ, 1945 թ.ի Մարտ – 1947 թ.ի Մարտ։ Ա.–Ե. թիւերու խմբագրական մարմին՝ Անդրանիկ Նաճարեան եւ Պետրոս Պարգեւ, Զ. թիւին համար՝ Ա. Նաճարեան, Մարտիրոս Գուշագճեան եւ Յակոբ Ալէքսանեան։

1949 թ.ին լոյս ընծայուած է թիւ մը։ Իսկ 1956 թ.ին լոյս տեսած երկիր պարբերաթերթը կարելի է բնական շարունակութիւնը նկատել Դէպի երկիրին։

«Մեր Ձայնը» խորագրով համբագրականին մէջ կը ներկայացուի ծրագիրը. «Կ'աշխատինք աճեցնել սէրը հանդէպ Հայաստանի և մեզ հիւրընկալով Արաբ ժողովուրդի պրականութեան: .... Ուրեմն Դէպի երկիրը մշակոյթի համուրջ մըն է, ուրկէ պիտի առղանցեն Հայաստանի եւ Գաղթահայութեան եւ Արաբ ժողովուրդի մտաւոր ճիդերը»:

Աշխատակիցներ՝ Բիւզանդ Եղիայեան, Զարեհ Մելքոնեան, Յահակ Պալըզեան, Սիմոն Սիմոնեան, Պետրոս Պարսեւ, Նուպար Փարթամեան, Եդուարդ Պօյաճեան, Վահէ Վահեան, Յակոբ Ներսոյեան, Ա. Նաճարեան, Տիկին Սեզա, եւ ուրիշներ:

ԿԱՆԹԵՂ: Հանդէս պրականութեան եւ արուեստի: Հալէպ, 1953–1954 թ.ի Յունիս: Խմբ.՝ Ա. Երազենց (Ասեխ Պարմաքըզեան):

Հակառակ մտաւորական ոչ–պատրաստութեան եւ ասպարէզով զերծակ ըլլալուն՝ պրականութեան հուրով տոչորուած այս 20–ամեայ խմբագիրը կրցած էր իր թերթին շուրջ համախմբել անուանի պրողներ, ինչպէս՝ Նշան Պէշիկթաշլեան, Նիկողոս Սարաֆեան, Մինաս Թէօլէօլեան, Մ. Իշխան, Եդուարդ Պօյաճեան, Յ. Գեղարդ, եւլն.:

Յատալի է որ հազիւ երեք թիւ լոյս տեսած՝ կը դադրէր այս հանդէսը: Պրականութեան հանդէսի երիտասարդական վաղանցուկ կրակի մը բորբոքումի՞ն արդիւնքն էր այս հրատարակութիւնը. կրակի մը, որուն չիջումէն եառ կը դադրէր հանդէսը, թէ ոչ՝ նիւթական պայմաններ կը ստիպէին որ դադրի ան: Ինչ ալ ըլլայ ա–նոր պատճառը, սա իրողութիւն է որ Ա. Երազենց գրեթէ այլեւս դադրեցաւ գրելէ եւ պարագայական աշխատակցութիւն մը ունեցաւ հայ թերթերու:

ԲՈՒՐԱՍՏԱՆ: Երկամսեայ: Մանկա–պատանեկան հրատարակութիւն Հալեպահայ Ուսուցչական Միութեան: Հալէպ, 1950–1956 թթ.:

Ունեցած է խմբագիրներու շարան մը, որուն մէջ հիմնական եւ երկարատեւ աշխատանք կատարած են Գրիգոր Պօզարեան, Հայկ Պարիկեան եւ Ռուբէն Տիրարեան:

Թերթին նպատակը եղած է օգտակար եւ հաճելի նիւթեր հայթայթել գպրոցական աշակերտ–աշակերտուհիներու, գօրացնել ա–նոնց մէջ ընթերցանութեան սէրն ու ճաշակը, նաեւ կազմել անոնց հոգիէն ներս՝ գեղեցիկ զգացումներու աշխարհը:

Կարելի է զայն նկատել սուրիահայ մամուլի միակ մանկա–պատանեկան թերթը, որ յարաբերաբար երկարատեւ գոյութիւն մը ունեցած է, շուրջ 6 տարի:

ԱՅԲՈՒԲԵՆԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱԿ ՍՈՒՐԻԱՀԱՑ ՄԱՄՈՒԼԻ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽԱՄԱՃԻԿՆԵՐ : Վիմատիպ : Դամասկոս, 1919 թ. : Խմբ.՝ Ամենակ Տէր Յակոբեան :

ԱԺԱՆՍ ՌԻՒԹԻՒՐ (Թարգմանաբար) : Հալէպ, սկսած է 1918 թ.ի Նոյ.ին : Պատասխանատու՝ Ս. Մեհնունի :

ԱԼ ՖՈՒՐԱՔ (Եփրատը) : Հալէպ, 1869–1870? թթ. : Հալէպի կուսակալութեան պաշտօնաթերթ, որ լոյս տեսած է երեք լեզուով – արաբերէն, թրքերէն եւ հայերէն :

ԱՂԲԻՒՐ : Ամսաթերթ, ապա պարբերաթերթ : Հալէպ, 1913–1914 թթ. :

ԱՄԵՆԱՅՈՒՐԲ ՀԱՅՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՔԵԱԼԸ : Թերթ հայ Եւհաաապետ Առաքելոյ : Ամսաթերթ : Հալէպ, 1953 թ.ի Նոյ. – 1959 թ.ի Մայիս : Սկիզբը ձեռագիր, 1955 թ.ի Դեկտ.էն սկսեալ տպագիր : Անուանափոխուելով կոչուած է Առաքեալ :

ԱՐԵՒԵԼՔ : Օրաթերթ : Հալէպ, 1946 թ.ի Յունիսի 23 – 1963 թ.ի Մարտի 7 :

ԱՐԵՒԵԼՔ ՄԱՐԶԱՇԽԱՐՀ : Մարզական շաբաթաթերթ Արեւելք օրաթերթի : Հալէպ, 1957 թ.ի Յուլիսի 30 – 1963 թ.ի Մարտի 7 :

ԱՒԱՐԱՅՐ : Աշակերտական թերթ Սուրբ Վարդան դպրոցի (Նոր Գիւղ) : Հալէպ, 1950–1951 թթ. : Ձեռագիր : 2 թիւ :

ԲԱՄԲԻՒՌ : Հանդէս Ազգ. Քաղէն Եփիճ ձեմարանի ուսանողութեան : Հալէպ, 1953 թ.ի Յունիս – 1955 թ.ի Յունուար : Լոյս տեսած է 7 թիւ : Մեքենագիր, ապա՝ տպագրուած :

ԲԱՐՋՈՒՆՔ : Պարբերական հրատարակութիւն Հ. Բ. Ը. Մ.ի Լազար Նաճարեան կեդր. վրժ.ի : Հալէպ, 1958–1961, 1971 թթ. :

Անունով պարբերական, սակայն իրականութեան մէջ՝ տարեգիրք :

ԲՈՒՐԱՍՏԱՆ : Մանկա–պատանեկան հրատարակութիւն Հալեպահայ Ուսուցչական Միութեան : Երկամսեայ : Հալէպ, 1950–1956 թթ. : Լոյս տեսած է 36 պրակ :

ԳԱՂԹԱԿԱՆ : Ձեռագիր : Հալէպ, 1918 թ. :

ԳԻՏԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ : Ամսաթերթ : Գիտական, տնտեսական, բնակերաբանական, գրական, բժշկական, կրթական եւ պիւզանտեական : Հալէպ, 1923 թ.ի Յունիս–Նոյեմբեր : 6 թիւ : Խմբ.՝ Վարդ–Մեխակ (Վարդեվառ Գարանֆիլեան) :

ԳՐԱՍԻՐ : Ամսաթերթ Ամերիկեան Աղջկանց եւ Մանչերու Հայ Ուսանողութեան : Հալէպ, 1942 թ.ի Յունուար – 1952 թ. : Սկիզբը՝ մեքենագիր, ապա՝ տպագիր :

ԴԻՊԻ ԵՐԿԻՐ։ Պարբերաթերթ գրականութեան եւ արուեստի։ Հրատ. Հայրենասէր Հայերու Ընդհ. Միութեան։ Ցետոյ զարձած՝ հրատ. Սովետական Հայաստանի հետ Մշակութային Կապի Հալեպահայ Ընկերակցութեան։ Հալէպ, 1945 թ.ի Մարտ – 1947 թ.ի Մարտ։ 6 թիւ։ Մէկ թիւ ալ 1949 թ.ին։

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԴՈՐԾԱՒՈՐ։ Տե՛ս Քրիստոնեայ Գործաւոր։

ԵՐԿԻՐ։ Գիրք գրականութեան եւ արուեստի։ Հալէպ, 1956 թ.ի Դեկտ. – 1959 թ.։ 8 թիւ։

Խմբ.՝ Մարտիրոս Գուշակճեան, ապա՝ Հայկ Գուլումճեան։

ԵՓՐԱՏ։ Քաղաքական լրագիր։ Օրկան Հալէպի Ս. Դ. Հնչակեան Մասնաճիւղին։ Հալէպ, 1919 թ.։ Խմբ. Տոքթ. Գրիգոր Մուշեան։ Լոյս տեսած է չորս թիւ։

ԵՓՐԱՏ։ Եռօրեայ, երկօրեայ, չաբաթաթերթ, ապա՝ օրաթերթ։ 1927 թ.ի Յուլիսի 6 – 1949 թ.։

ՁԱՐԳԱՑԻ՛Ր։ Պաշտօնաթերթ Ազնթապի կրթասիրաց Երիտասարդաց Միութեան։ Հալէպ, 1930–1931 թթ.։ 6 թիւ։ Ձեռագիր։

ՁԱՐԹՕՆՔ։ Գրական, գիտական, տնտեսական եւ քաղաքական չաբաթաթերթ։ Ալէքսանտրէթ (Իսկէնտէրուն), 1942 թ.ի Ապրիլի 12–էն սկսեալ։ Լոյս տեսած է 24 թիւ։ Պատասխանատէր՝ Մարթին Պապիկեան։ Պատ. տնօրէն՝ Մարտիրոս Տէր Ստեփաննեան։

Թերթը լոյս տեսած է նաեւ ֆրանսերէնով Le Réveil du Sandjaq վերտառութեամբ։

ԼՈՑՍ։ Աշակերտական ամսագիր կրթասիրաց երկսեռ վրժ.ի։ Հալէպ, 1927 թ.ի Ապրիլ – 1932 թ.ի Մարտ։ 16 թիւ։ Ձեռագիր։

ԽԱՉԲՈՒՆ։ Պարբերաթերթ։ Հայ Աւետարանական Բեթէլ Բարձր. Վրժ.ի Աշակերտութեան Օրկան։ Հալէպ, 1946 թ.ի Նոյ. – 1948 թ.ի Յունիս։ 6 թիւ։

ԾԱՂԿԵՓՈՒՆՋ։ Ձեռագիր ամսաթերթ Ջաւարեան Վրժ.ի Շըբչանաւարտից Միութեան։ Հալէպ, 1944 թ.ի Նոյ. – 1949 թ.ի Դեկտ.։

1948 Յունուարին դարձած է խմորատիպ։

ԾԻԼԵՐ։ Ուսանողական պարբերաթերթ Քարէն Եփփէ Ազգ. ձեմարանի։ Ձեռնարկ ԺԲ. կարգի։ Հալէպ, 1961 թ.ի Հոկտ.էն սկսեալ։ Լոյս տեսած է 3 թիւ։ Մեքենագիր, ապա՝ տպագրուած։

ԿԱՆԹԵՂ։ Գրական, գիտական եւ գեղարուեստական ամսաթերթ։ Հալէպ, 1932 թ.ի Մարտ։ Լոյս տեսած է մէկ թիւ։

Պատասխանատէր՝ Տոքթ. Բարսեղ Սեւեան, պատ. տնօրէն՝ Յակոբ Իգնատիոսեան։

ԿԱՆԹԵՂ։ Հանդէս գրականութեան եւ արուեստի։ Հալէպ, 1953 թ. – 1954 թ.ի Յունիս։ Լոյս տեսած է 3 թիւ։

Խմբ.՝ Ա. Երազենց (Աւետիս Պարմաքսըզեան)։

ԿԵԱՆՔ։ Պաշտօնաթերթը կրթասիրաց Երկսեռ Վրժ.ի Շրջանաւարտից Միութեան։ Հալէպ, 1929 թ.ի Օգ. – 1936 թ.ի Մարտ։ Ամսօրեայ։

ՀԱՑ ԾԵՐԱՆՈՑ։ Եռամսեայ։ Հրատ. Հայ Ծերանոցի Խնամակալութեան։ Հալէպ, 1952 թ.ի Մարտէն սկսեալ։ Հրատարակութիւնը կը շարունակուի։

ՀԱՑ ՁԱՅՆ։ Ազգային, քաղաքական, գրական հայացքերը (օրգանը)։ Հալէպ, 1918 թ.ի Նոյ.ի 13–ին հիմնուած։ 1919 թ.ին փոխադրուած Ատանա (Կիլիկիա)։ Տէր եւ տնօրէն՝ Սեդրակ Կէպէնեան։

ՀԱՑ ՊԱՏԱՆԻ։ Հրատ. Մարաշի Մեսրոպեան կեդր. Վրժ.ի։ Հալէպ, 1952 թ.ի Յունիս – 1956 թ.ի Մայիս։ Լոյս տեսած է 5 թիւ։

ՀԱՑ ՍՔՈՒԼ։ Ամսագիրը Ամերիկեան Վարժարանի հայ աշակերտութեան։ Հալէպ, 1925–1926? թթ.։ Մեր աղբիւրները կը յիշատակեն զայն, սակայն անձնապէս ոչ մէկ թիւ տեսած ենք։

ՀԱՑ ՓՆԱՐ։ Հրատ. Գեղարուեստասիրաց Միութեան։ Հալէպ, 1919? թ.։

ՀԱՑԿԱՁՆ։ Պարբերաթերթը Հայկազեան Երկսեռ Վրժ.ի։ Հալէպ, 1946 թ.ի Ապրիլ–Յուլիս։ 4 թիւ։

ՀԱՑՐԵՆԱՍԷՐ ՊԱՏԱՆԻ։ Հրատ. Կիլիկեան Վարժարաններու։ Հալէպ, 1946–1958 թթ.։ Լոյս տեսած է 8 թիւ։

ՀԵՌԱԴՐԱԼՈՒՐԵՐ։ Հայկ. ժամանց, հասարակ գործակալութենէն, տպ. Սէպաթ (Ա.ճէմեան)։ Այս տեղեկութիւնը կը հաղորդէ Եղուարդ Ոսկերիչեան (Կրթասիրաց, Ա. տարի, 1926, Յունիս, թ. 8, էջ 122)։ Մեզի անծանօթ է այս թերթը։

ՀԻՒՍԻՍԱՑԳ։ Լրագիր քաղաքական, գրական, տնտեսական (հայերէն բաժին L'Eclaire du Nord–ի)։ Հալէպ, 1936 թ.ի Յունիսի 30 – Օգոստոսի 10։ Լոյս տեսած է 13 թիւ։

Տէր եւ տնօրէն՝ Նիքոլա Ճանճի, խմբ.՝ Մատթէոս Երէցեան։

ՀՈՍ–ՀՈՍ։ Երգիծաթերթ։ Խմբ.՝ Մկրտիչ Կապրաչ։ Պէյրութ (Լիբանան) լոյս տեսած թերթ, որուն մէկ թիւը (թ. 7, 1928 թ. Օգոստ.ի 26) տպուած է Հալէպ, խմբագրին Հալէպ այցելութեան պատճառով։

ՁԱՅՆ։ Ձեռագիր ամսաթերթ։ Հալէպ, 1927–1928 թթ.։ Պատասխանատուներ՝ Կարապետ Գըվըրեան եւ Գրիգոր Ճըլճըլեան։

ՄԱՐԱՆԱԹԱ (Տէրը կու գայ)։ Հոգեւոր ամսաթերթ։ Հալէպ, 1925 թ.ի Յունիսի 1 – 1963 թ.։ 1964 թ.էն սկսեալ լոյս կը տեսնէ Պէյրութ։ Հրատարակիչ՝ Աբրահամ Գ. Սէֆէրեան, պատ. տնօրէն՝ Մինաս Ց. Պօղոսլեան (որոշ շրջան մը)։

ՄԵՂՈՒ։ Ազգ., գրական եւ երգիծական։ Ամսօրեայ ամսաթերթ։ Հալէպ, 1923 թ.ի Հոկտ. – 1925 թ.ի Մարտ։

ՄԵՐ ՈՒՂԻՆ։ Ամսօրեայ ամսաթերթ Հայ Ուսանողական Միութեան։ Հալէպ, 1923 ?։

ՄՇԱԿՈՑԹ։ Պարբերաթերթ Բեթէլ եկեղեցւոյ Քրիստ. Ջանից Ընկերակցութեան։ Հալէպ, 1952 Ապրիլ։

ՄՇԱԿՈՑԹ։ Պարբերապրք գրականութեան, արուեստի եւ վիճաբանութեան։ Հալէպ, 1967 թ.էն սկսեալ։

Խմբ.՝ Անդրանիկ Ազատաս (Նաճարեան)։

ՑԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԱԼՊՈՄ։ Հրատ. Հ. Ց. Դ. «Քրիստափոր» Պատանեկան Միութեան։ Թիւ 7–էն սկսեալ Միութեան անունը դարձած։ Հալէպ, 1949–1962 ԹԹ.։ 1962 թ.էն սկսեալ լոյս կը տեսնէ Պէյրութ։ Խմբ.՝ Նկարիչ Սւօ (Աւետիս Թումայեան)։

ՑՈՒՇԱՐՁԱՆ ՄՈՒՍԱՑ ԼԵՐԱՆ։ Հալէպ, 1955 թ.։ Խմբ.՝ Մարտիրոս Գուշագճեան։ Լոյս տեսած է 1 թիւ։

ՆԱՅԻՐԻ։ Պարբերապրք գրականութեան եւ արուեստի, ապա՝ ամսաթերթ։ Հալէպ, 1941 թ.ի Նոյ. – 1944 թ., 1945–1949 ԹԹ.։ 1951 թ.ին լոյս տեսած է Պէյրութ (Լիբանան), իսկ 1952 թ.էն սկսեալ դարձած է շաբաթաթերթ։ Խմբ.՝ Անդրանիկ Ծառուկեան։

ՆՈՐ ԱԻԵՏԱՒԵՐ։ Կրօնա–բարոյական, դիտական, կրթական երկշաբաթաթերթ։ Հալէպ, 1927 թ.ի Նոյ.ի 5 – 1934 թ.ի ամառ։

Արտ.՝ Վերապատուելի Կարապետ Ց. Ցարութիւնեան, պատ. անօրէն՝ Տիգրան Ճ. Խլղրեան։

ՆՈՐ ԳԻՐՔ։ Պարբերաթերթ։ Հրատ. Գրասէր Երիտասարդնեռու Միութեան։ Դամասկոս, 1958 թ.։ Խմբ.՝ Հելէն Տէր Սահակեան։

ՆՈՐ ՄԱՐԱՇ։ Պարբերապրք Մարաշի Հայրենակցական Վերաշինաց Միութեան։ Հալէպ, 1946 թ.ի Յունուար – 1960 թ.ի Մայիս։ Լոյս տեսած է 22 թիւ։

ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴ։ Օրաթերթ։ Հալէպ, 1951 թ.ի Յունուարի 21 – Սեպտ.ի 9։ Լոյս տեսած է 177 թիւ։ Արտ. եւ պատ. անօրէն՝ Անդրեաս Տէր Ղազարեան, պատ. խմբ.՝ Ցարութիւն Տէր Ղազարեան։

ՈՒՍԱՆՈՂ։ Միամսեայ հանդէս Պատանիներու։ Ամօրեայ։ Հալէպ, 1928 թ.ի Սեպտ. – Դեկտեմբեր ?...։ Մեզի ծանօթ է թիւ 4–ը (Դեկտ. 1, 1928 թ.)։

ՈՒՍՈՒՄ։ Ամսաթերթ։ Հրատ. Հայ Երիտասարդաց Ուսումնասիրաց Միութեան։ Հալէպ, 1925–1928 ԹԹ.։ Ամօրեայ։

ՊԱՑՔԱՐ ԿԵՆԱՑ։ Պարբերական Մեծաւոր Արեւելքի Որբերու Միութեան։ Հալէպ, 1924 թ.ի Հոկտ.։ Այս անունով լոյս տեսած է 1 թիւ, ապա Պէյրութ փոխադրուելով լոյս տեսած է Որբաշխարհի Աստղը վերնագրով (1925–1931 ԹԹ.)։

ՊԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹ ՀԱՅՑ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ։ Հալէպ, 1960 թ.– ? ։ Խմբագիրը՝ Հայր Յովսէփ Վրդ. Շատաբեւեան։ Ունեցած է արաբերէնի բաժին մը, որ սկսած է լոյս տեսնել 1954 թ.էն սկսեալ։

Հայերէն բաժինը չըլլան մը դադրելէ ետք սկսած է վերհրատարակուիլ 1971 թ.ին։

ՊԱՐՄԱՆ։ Ուսանողական պարբերաթերթ Քարէն Եփփէ Ազգ. ձեմարանի։ Հրատարակուած՝ նախաձեռնութեամբ Ը. դասարանի։ Հալէպ, 1958 թ.ի Մարտ – Ապրիլ։ Լոյս տեսած է 2 թիւ։ Մեքենագիր։

ՍԵՒԱՆ։ Պարբերադիրք գրականութեան եւ արուեստի։ Հայ-լեպահայ Ուսուցչական Միութիւն։ Սեւան Հրատարակչական Մարմին։ Հալէպ, 1946։ Լոյս տեսած է 2 թիւ։ Խմբ.՝ Սիմոն Սիմոնեան։

ՍՈՒՐԻԱ։ Անկախ օրաթերթ։ Հալէպ, 1946 թ.ի Յունիսի 17 – 1960 թ.։

Արտօնատէր՝ Յովհաննէս Եազըճեան։

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ։ Օրաթերթ։ Օրկան Ս. Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութեան։ Հալէպ, 1922–1927 թթ.։ Արտօնատէր՝ Հայկ Թորոսեան, պատ. տնօրէն՝ Տիգրան Երէցեան։ Խմբագիրներ՝ Վարդ–Մեխակ (Վարդեվառ Գարանֆիլեան) եւ Ս. Տխրունի (Սարգիս Քէտէրեան)։

Անունով օրաթերթ, սակայն իրականութեան մէջ՝ երկօրեայ։

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ։ Ուսանողական բաժին։ Ամսաթերթ։ Հալէպ, 1925 թ.ի Մարտ – 1926 թ.ի Սեպտ.։

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ։ Օրկան Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան Սուրիոյ Շրջանին։ Կիսաշաբաթաթերթ։ Հալէպ, 1920 թ.։

Այս նոյն տեղեկութիւնները կրկնուած են Յովհաննէս Պետրոսեանի եւ Ամալիա Կիրակոսեանի հայ մամուլի մատենագիտական աշխատասիրութիւններուն մէջ։

Նուարդ Ասպետ եւ Արամ Ասպետ վերոյիշեալ անունով թերթ մը կը յիշատակեն, սակայն 1922 թ.ի Հոկտեմբերին սկսած։

Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայ գաղութներուն մէջ լրագրական վաստակ ունեցող եւ այդ շրջանին խմբագրական աշխատանք կատարած գրողներ՝ ինչպէս Միհրան Նահարեան եւ Եդուարդ Ոսկերիչեան, Սուրիոյ եւ Լիբանանի հայ տպագրական եւ լրագրական վաստակին չուրջ անդրադառնալու առեն չեն յիշատակեր այդ անունով թերթ մը։

Տակաւին, նոյն շրջանին գործած Հնչակեան գրող եւ գործիչ Միհրան Մ. Սէֆէրեան, որ վարձած է Հնչակեան մամուլին ամբող-

ցական յուցակագրումը կատարել, այդ անունով թերթ մը չի յիշատակեր։

Ըստ մեր կարծիքին, կա՛մ նման վերնագրով թերթ մը լոյս տեսած չէ Հալէպի մէջ 1920–ական թուականներուն, եւ կամ ալ 1922 թ·ին սկսած Սուրիական Մամուլ երկօրեայի առաջին քանի մը թիւերը լոյս տեսած են Սուրիական Սուրհանդակ անունով։

ՎԱՀԱԳՆ։ Ցաւելուած Արեւելք օրաթերթի։ Պատանեկան ամսագիր։ Հալէպ, 1952 թ·ի Օգոստ.–Դեկտ·։ 5 թիւ։ Խմբ·՝ Մ· (Մինաս Թէօլէօլեան)։

ՏԱՐԱԳԻՐ։ Օրաթերթ։ Քաղաքական–գրական–ընկերային։ Հալէպ, 1918 թ·ի Դեկտ· – 1919 թ·։ Արտօնատէր՝ Բենիամին Միքաէլեան, խմբ·՝ Ցովհաննէս Խաչերեան։

ՏԱՐՕՆԻ ԱՐԾԻՒ։ Օրական Տարօնական ոգիի։ Ձեռնարկ Տարօն–Տուրուբերանի Հայրենակցական Միութեան կեդր· վարչութեան (Միաց· Նահանգներ)։ Հալէպ, 1952 թ·։ Խմբ·՝ Մկրտիչ Մկրտիչեան։

Տարօնի Արծիւը սկսած է հրատարակուիլ Սոֆիա (Պուլկարիա), ապա Տիթրոյթ (Միաց· Նահանգներ)։ Ծրագիր կար զայն վերհրատարակել Հալէպի մէջ։ Լոյս տեսաւ վերոյիշեալ մէկ թիւը (ԺԱ· տարի, թ· 32) եւ դադրեցաւ։

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ։ Պարբերաթերթ։ Հրատ· Հ· Բ· Ը· Մ·ի Սուրիոյ Շրջանակային Ցանձնաժողովի։ Հալէպ, 1950 թ·ի Նոյ·–1951 թ·ի Ապրիլ։ Լոյս տեսած է 3 թիւ։

ՐՈՒՀԱՆԻ ԹԱՄԱՄ (հոգեւոր ճաշ)։ Հալէպ, 1931? թ·։ Խմբ·՝ Մինաս Ց· Պօղոսլեան։

ՓՈՒՆՋ։ Հրատ· Շէյխ–Մապսուտի Ամենեան Շրջանաւարտից Եկբսեռ Միութեան։ Հալէպ, 1954 թ·։ Լոյս տեսած է 2 թիւ։

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԴՈՐՁԱԻՈՐ։ Ամսաթերթ։ Հալէպ, 1941 թ·ի Յունուար – 1947 թ·ի Ապրիլ։ Ա· տարուան հինգերորդ թիւէն սկսեալ կոչուած է Երիտասարդ Գործաւոր։ Հրատ· անօրէնն՝ Հայր Մարսէլ Վիյար, խմբ·՝ Մկրտիչ Թաշճեան (1942 Յունուարէն սկսեալ)։

THE REPORTER։ Aleppo Boys' High School Monthly (Տեղեկատու։ Հալէպի Մանչերու Բարձր· Վրժ·ի ամսաթերթ)։ 1929–1932 ? թթ·։ Մեր ձեռքին տակ ունինք Դ· տարուան թիւ 4–5–ը (1932 թ· Մայիս–Յունիս)։ Ունի չորս լեզուով բաժիններ – անգլերէն, ֆրանսերէն, հայերէն եւ արաբերէն։

Առնցմէ զատ Հալէպի մէջ լոյս տեսած են կարգ մը խմորատիպ թերթեր, որոնց ճշդրիտ թուականները մեզի համար անյայտ կը մնան։ Ուսանող – 1929 թ·ի Յուլ·։ Մենք – Հրատ· Ֆրանսական

Լիսէի հայ ուսանողութեան (1940–ական թուականներուն)։ Արծիւ – ակառւտական թերթ։ Քրիստափոր – Պատանեկան Միութեան թերթ (1940–ական թուականներուն)։

Պետրոս Գուլումճեան լոյս ընծայած է պանդան վերնագիրներով երգիծաթերթեր – Կավռօշ, Նոր Կավռօշ, Միմոս, Հոսհոս, Քահէհաներու Շաբաթը, Ծաղիկներ, եւլն.։

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

Արեւելք Տարեգիրք։ Հալէպ, Ա. տարի, 1948 թ.։ Մէկ տարի։ Պատրաստեց՝ Մ. (Մինաս Թէօլէօլեան)։

Դամասկահայ Ամենուն Տարեգիրքը։ Դամասկոս, 1958 թ.։ Պատրաստեց՝ Լուիֆիկ Եիրիքեան։

Մանանայ Տարեգիրք։ Հրատ. Հոգեւոր Եղբայրութեան Երիտասարդաց։ Հալէպ, 1946–1951 թթ.։ 6 տարի։

Սասուն Տարեգիրք։ Զեռնարկ՝ Սասնոյ Հայրենակցական Միութեան։ Հալէպ, 1948 թ.։

Սուրիահայն Ալպում։ Հրատ. պրակաճառ Կիւլէսէր Տէմիրճեանի։ Հալէպ, 1927–1929 թթ.։ 3 տարի։ Պատրաստեց Եդուարդ Ա. Ոսկերիչեան (ապա՝ Տէր Մաշտոց Քհնյ. Ոսկերիչեան)։

Սուրիահայ Տարեցոյց։ Հալէպ, 1924–1926 թթ.։ 3 տարի։ Պատրաստեցին՝ Մխրան Աճէմեան, Մխաք Սիսեռեան (Ուլնեցի) եւ Եդուարդ Ոսկերիչեան։

Տաթեւ։ Գրական, բանասիրական եւ կրօնական տարեգոյց։ Հալէպ, 1925–1930 թթ.։ 6 տարի։ Խմբ.՝ Արտաւազդ Վրդ. Սիւրմէեան։

Տարօն Տարեգիրք։ Զեռնարկ՝ Տարօն–Տուրուբերանի Հայրենակցական Միութեան։ Հալէպ, 1949 թ.։

Տիգրիս։ Հրատ. Տիգրանակերտի Հայրենակցական Միութեան։ Հալէպ, 1946։

ՀԱՑ ՏՊԱՐԱՆՆԵՐ ՍՈՒՐԻՈՅ ՄԷՋ

Հայ տպարաններու պատմութիւնը մեր ուսումնասիրութեան անմիջական ծիրին մէջ չի մտներ, սակայն հայ մամուլին գոյութիւնն ու զոյատեւումը կապ ունենալով անոնց հետ, ամփոփ ակնարկ մը անհրաժեշտ կը համարենք։

1918 թ.ին Հալէպի մէջ կը յիշուի տպ. Սէպաթ մը (Աճէմեան եղբայրներու սեփականութիւն), որ հաւանաբար ունեցած է հայ տառեր։ Հայ Ձայն եւ Տարագիր թերթերը կը տպուին այս տպարանին, ինչպէս նաեւ Մարոնիթ տպարանին մէջ։ Մ. Տէր Ստեփանեան, Ցովսէփ եւ Միշէլ Աճէմեան եղբայրներու Սէպաթ տպարանէն ար-

պագրական անհրաժեշտ տառեր եւ գործիքներ դնելով կը նուիրէ Սեդրակ Կէպէնլեանի, որուն Հայ Ձայն թերթը լոյս կը սկսի տեսնել անձնական տպարանէ:

Եռօրեայ եւ ամէնօրեայ թերթերը սկիզբը լոյս տեսած են տեղական տպարաններու մէջ, ապա ունեցած են իրենց առանձին տպարանները: Ա՛յս է եղած պարագան Սուրիական Մամուլի, Եփրատի, Արեւելքի, եւլն.:

Մինչեւ 1925 թ., ըստ երեւոյթին, գոյութիւն ունեցող տպարանները բաւարար տառեր եւ տպագրական վարպետութիւն չունէին, որպէսզի կարենային խնամքով պիրքեր տպել: Ա՛յս է պատճառը որ մինչ այդ լոյս տեսնել սկսող տարեգիրքերը տպագրուած են այլ երկիրներու մէջ. օրինակ՝ Սուրիահայ Տարեցոյցին Ա. հատորը (1924 թ.) տպագրուած է Գահիրէ, Զարեհ Պէրպէրեանի տպարանին մէջ, իսկ Արտաւազդ Վրդ. Սիւրմէեանի Տարեւ տարեգիրքին Ա. հատորը (1925 թ.)՝ Պոլիս, Ց. Մ. Սեթեան տպարանին մէջ:

Բայց Բիւզանդ Ց. Թոփալեանի Արաքս տպարանին հիմնումը առիթ պիտի ստեղծէր որ վերոյիշեալ տարեգիրքերն ու այլ գիրքեր սկսին լոյս տեսնել այս տպարանէն: Թոփալեանի տպարանը պիտի գործէր մինչեւ 1930 թ.(20), որմէ ետք տպարանատէրը պիտի վաճառուէր Փարիզ, ուր հիմնելով իր նոր տպարանը՝ 1950-ական թուականներուն պիտի սկսէր լոյս ընծայել Անդաստան պարբերաթերթը:

Դժուար է մեզի համար իրենց հիմնադրութեան թուականի կարգով յիշատակել հայ տպարանները, սակայն ժամանակագրական մօտաւոր կարգով մը հետեւեալ տպարանները գործած են Հալէպի մէջ – Հայ Ձայնի, Սուրիական Մամուլի, Արաքս, Մարանաթա, Աբգարատ, Գոլէճ (Ամերիկեան Գոլէճի), Անի, Տէր Սահակեան (Աւետիս Տէր Սահակեան), Նայիրի (Անդրանիկ Ծառուկեան), Սեւան (Հալեպահայ Ուսուցչական Միութիւն), Տիգրիս, Արեւելք, Ճիզմէճեան, Ռոթոս, Ոսկետառ, Շերպէտ, Մասիս, Գօգօ, Գարուն, եւլն.:

Դամասկոսի մէջ մեզի ծանօթ է Լուքիփիկ Եփրիքեանի տպարանը: Վերջապէս տպագրութիւն տեղի ունեցած է Ջրէյհա տպարա-

---

20) Բ. Թոփալեանի մեկնումով Արաքս տպարանը կը գնուի Աւետիս Տէր Սահակեանի կողմէ եւ նախկին անունը պահելով տպագրական գործը կը շարունակէ: Հետագային Տէր Սահակեան տպագրական կազմածները ծախելով՝ տպարանին անունն ալ կը փոխանցէ գնորդին եւ ինք իր տպարանը կը վերաանուանէ Տէր Սահակեան տպարան: 1950 թ.ի սկիզբը Տէր Սահակեան իր տպարանով պիտի փոխադրուի Գէյրութ՝ հոն շարունակելով իր տպագրական աշխատանքները:

Նրան մէջ։ Իսկ Ալէքսանդրէքի (Իսկէնտէրուն) մէջ մեզի ծանօթ է ապ. Ալէքսանդրէքը։

ԳԻՐՔԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

1913 թ.էն մինչեւ մեր օրերը շուրջ 75 մեծ ու փոքր քերթեր եւ տասնեակ մը տարեկերթերներ լոյս տեսած են։ Գաղութը ատակ էր ունէրին, ասկայն պայմանները թոյլատու չէին գոյն իրապործելու համար։ Անպրպտրծանք այդ պատճառներուն եւ կրկնուիննէ կը խուսափինք։ Ճառալին այն է որ 1963 թ.էն սկսեալ, երբ կը գոգրէր Ալեփիլ օրաքերքը, աւերբահայ գաղութը փաստօրէն առանց հայ մամուլի կը մնար։ Այդ քաւականէն եաք լոյս տեսած քերքերը պատրաստական հրատարակութիւններ են եւ իրենց քովանպակութիւնեմբ անկարող՝ հայ բնքերցող հասարակութեան պահանջները։

Այսօր Սուրիոյ մէջ ունինք չորս քերքեր՝ Հայ Մերանոցի Հայ Մեքսուինց պարբերաքերքը, Ազգանիկ Նահարեանի Մշակոյթ պարբերաքերքը, Լոզար Նահարեան ճեմարանի Բարձումի տարեգիրքը եւ Հայ Կամոգիկի Առաջնորդարանի Գարբերաթերքը։

A HISTORY OF THE ARMENIAN PRESS IN SYRIA

ARDASHES DER KHACHADOURIAN

In Syria, the Armenian press has developed mainly in Aleppo. Armenian life in this city is a matter of centuries, with its beginnings in the 15th century. The Armenian Church of « Karasnitz Mangantz » dates from this century. A substantial increase of the Armenians in Aleppo occured during the early second part of the 19th century. In 1915, the genocide and the forced deportations perpetrated by the Turks resulted in tens of thousands of Armenians taking refuge in Aleppo.

The first Armenian newspaper in Aleppo, AL-FURAT, was published by the Ottoman government, in the years 1869-1870. From 1915 down to the present time, 75 publications — newspapers, weeklies, monthlies, periodicals, year books, etc. — have been issued, at different times, in the Armenian language. **Yeprad** (daily newspaper, 1929-1949), **Arevelk** (daily newspaper, 1946-1960), and **Nayiri** (literary monthly) are the worthiest representatives of the Armenian press in Syria.

At present, four Armenian periodicals are issued in Aleppo.

Հասցէ՝–

HAIGAZIAN ARMENOLOGICAL REVIEW
HAIGAZIAN COLLEGE
P. O. Box 1748
BEIRUT – LEBANON

ՏՊԱՐԱՆ ԱՏԼԱՍ – ՀԵՌ· 245402 – ՊԷՅՐՈՒԹ